

GAZİANTEP UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Journal homepage: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/jss>

Araştırma Makalesi • Research Article

Osmanlı Müzeciliğinin İşleyişine Bir Örnek: Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu

An Example of The Functioning of The Ottoman Museum: Müze-i Hümayûn Lead Seal Catalog

Ayşe ERSAY YÜKSEL^{a*}

^a Arş. Gör. Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Adana / TÜRKİYE
ORCID: 0000-0002-0314-6182

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru tarihi: 25 Ağustos 2019

Kabul tarihi: 4 Kasım 2020

Anahtar Kelimeler:

Müze-i Hümayûn,
Kurşun Mühür,
Osmanlı Müzeciliği,
Halil Edhem Bey

ARTICLE INFO

Article History:

Received Aug 25, 2019

Accepted Nov 4, 2020

Keywords:

Müze-i Hümayûn,
Lead Seal,
Ottoman Museum,
Halil Edhem Bey

ÖZ

Osmanlı'da klasik çağdan beri ön hazırlıkları bulunan müzecilik faaliyetleri 19. yüzyılda hızlı bir kurumsallaşma sürecine girmiştir. Bu sürecin en somut kazanımı olarak Osmanlı'nın ilk emperyal/millî müzesi olan "Müze-i Hümayûn" 1889 yılında özerk bir devlet kurumu olarak varlık kazanmıştır. Batılılaşma devri Osmanlı sanatının önemli sembollerinden biri olan Osmanlı müzesinin ortaya çıkması ve kurumsallaşmasının belgeleri çeşitli tarihsel kayıtlardan izlemektedir. Bu bağlamda dönemin Osmanlı müzesi müdür yardımcısı nümizmist Halil Edhem'in kaleme aldığı, H.1321/M.1904-1905 tarihli "Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu" adlı eser Osmanlı müzesinin ilk dönem yayınlarından biri olmasıyla önem taşır. Osman Hamdi Bey'in ön sözünü yazdığı, yaklaşık seksen sayfadan oluşan bu katalogta yer alan Arap, Arap-Bizans ve Osmanlı mühürleri incelenmiş ve resimlenmiştir. Şimdiye kadar araştırmacılar tarafından değerlendirilmemiş olan bu katalogta Osmanlı müzesinde mühürlerin nasıl bulunduğu, korunduğu, tasvir edildiği hakkında bilgiler yanında, katalogun ortaya çıkmasında kullanılan yöntem, kaynaklar, dünya müzelerindeki çeşitli eserler ile yapılan karşılaştırmalar ve müze kavramına bakış açısı konusunda önemli ayrıntılar göze çarpmaktadır. Makalemizde bu katalogdaki koleksiyon bilgileri yanında, Osmanlı müzeciliğinin 20. yüzyılın başındaki durumu ile dünyadaki diğer müzelerle olan ilişkisi ve müzecilik anlayışı da değerlendirilecektir.

ABSTRACT

The museum activities, which have been pre-prepared since the classical age in the Ottoman Empire, entered a rapid institutionalization process in the 19th century. As the most concrete achievement of this process, the first imperial/national museum of the Ottoman Empire "Müze-i Hümayûn" came into existence in 1889 as an autonomous state institution. the emergence and institutionalization of the Ottoman museum which is one of the most important symbols of Westernization period in Ottoman art, follow the documents from various historical records. In this context, the catalog of "Müze-i Hümayûn Lead Seal Catalogue" dated to H.1321/M.1904-1905, which was written by Halil Edhem, the deputy director of the Ottoman museum of the period, was of importance as it was one of the first publications of the Ottoman museum. Arab, Arab- Byzantine and Ottoman seals in this catalog about eighty pages, written by Osman Hamdi Bey's foreword, were examined and illustrated. In this catalog, which has not been evaluated by the researchers so far, it contains not only information about how the seals were found, preserved and depicted in the Ottoman museum, but also important details about the methods, sources used in the emergence of the catalog, comparisons with various works in the world museums and the point of view of the museum concept. In this article, besides the collection information in this catalog, the status of Ottoman museums at the beginning of the 20th century and their relationship with other museums in the world will be evaluated.

* Sorumlu yazar/Corresponding author.
e-posta:ayseersay@hotmail.com

EXTENDED ABSTRACT

The museum activities, which have been pre-prepared since the classical age in the Ottoman Empire, entered a rapid institutionalization process in the 19th century. As the most concrete achievement of this process, the first imperial/national museum of the Ottoman Empire "Müze-i Hümayûn" came into existence in 1889 as an autonomous state institution. The emergence and institutionalization of the Ottoman museum which is one of the most important symbols the Westernization period of Ottoman art follow the documents from various historical records. The most important steps in this area are the realization of the first bylaw in the field of museology, the start of the first excavations and the construction of a separate, independent building for the museum. Especially after Osman Hamdi Bey took over the directorate of the museum after 1881, in the Müze-i Hümayûn, works of evaluating historical artifacts as an art object beyond just storing and exhibiting began. The most concrete examples of these works are the Museum catalogs, which record museum works. Catalogs written by experts in different fields such as foreign archaeologists, museologists or painters have become systematic in this period for Müze-i Hümayûn. Especially with the help of these catalogs written by museum managers from Ottoman citizens, the Müze-i Hümayûn determined the quantity and quality of the historical monuments belonging to the pre-Islamic ancient cultures and Islamic period. These catalogs, which focus on meskukât, coins and seals, draw attention to the effective identity of the Ottoman museum, which emphasizes the imperial aspect. With these catalogs, the works of the collections have been classified, recorded and in a way shared with the world public. These catalogs are considered to be one of the first steps in the institutionalization of the Ottoman museum, provide remarkable data on "when and where the artifacts are found", which are the most fundamental information about museology.

In this context, the catalog of "Müze-i Hümayûn Lead Seal Catalogue" dated to H.1321-M.1903/1904, which was written by Halil Edhem, the deputy director of the Ottoman museum of the period, was of importance as it was one of the first publications of the Ottoman museum. Arab, Arab- Byzantine and Ottoman seals in this catalog about eighty pages, written by Osman Hamdi Bey's foreword, were examined and illustrated. In this catalog, which has not been evaluated by the researchers so far, it contains not only information about how the seals were found, preserved and depicted in the Ottoman museum, but also important details about the methods, sources used in the emergence of the catalog, comparisons with various works in the world museums and the point of view of the museum concept. Various details were recorded about the seals in all categories. These can be listed as follows: first catalog number, where it is found, date, appearance, inscriptions and dimensions. However, it was written where and how the seal was destroyed. At the top of each catalog are the drawings of the seal. In the three main sections of the catalog, which were identified as Arab, Arabian, Byzantine, and Ottoman bullets, a few-page explanation was made about the collection without the introduction of the related seals, and these seals were evaluated and compared. Also, the museum or the source of these works are discussed. The determination of not only the Arab and Ottoman seals but also the Arab-Byzantine seals as the subject of this catalog has a direction pointing to the ancient heritage inherited by the Ottoman museum. Ottoman state during the 20th century stated that it considers the historical and archaeological works of all cultures and civilizations under its protection without any discrimination constantly. Although more than a century has passed since its publication, this catalog, which is one of the most important sources of the Müze-i Hümayûn collection, is as important as the information it provides, and the fact that the museum is a means of acquiring its real function rather than a work store. This catalog, which presents the museum's collection with both visual and written records, of course, had various deficiencies and inadequacies. However, even with this lead seal catalog, which introduces the works in only one area of the Müze-i Hümayûn, it shows the rich collection of the museum. In this article, besides the collection information in this catalog, the status of Ottoman museums at the beginning of the 20th century and their relationship with other museums in the world will be evaluated. Apart from the lead seal catalog discussed in this article, the museum collection is presented bilingually with catalogs of different titles. Their titles are as follows: Meskûkât of the early Islamic states, Meskûkât of the Chinggisid, Ilkhanid and Crimean Khanates, Meskûkât of the Seljuk and Principalities, Fatimid, Ayyubids and Egyptian Periods, catalogs of sarcophagi and tombs (Turkish and French), catalogs of ancient statues (Turkish and French), Palmyra and Himyarite catalogs (Turkish and French), bronze catalogs (French) and guiding catalogs. Each of these catalogs, which have not yet been evaluated, constitutes the main sources of the Ottoman period museums in terms of the information and methodology they provide. Certainly, reading and analyzing these catalogs shows the effort of conducting the museum's understanding of the era at an international level. In the last period of the empire, the Ottoman museum managers were aware of the need to write museum catalogs and serious publications by skilled experts to make progress. For this reason, in the article, Halil Edhem Bey, who is one of the most important numismatists of our history and catalog writer, also mentioned the concrete contribution of the museologist's serious performance to the museology. The lead seal catalogs, which are a remarkable example that the Ottoman museology last period was shaped as a result of personal interest, curiosity, and care of those in charge, were tried to be read in the context of the attitude of the museologist and the relationship between museum studies.

Giriş

Avrupa’da tarihi eserleri toplama ve biriktirme geleneği 14. yüzyılın sonlarından itibaren başlamıştır. Osmanlıda ise padişahlar, kuruluş yıllarından başlayarak imparatorluk tarihi boyunca değerli eserleri toplayarak “Hazîne-i Hâssa”da korumuşlardır. Osmanlı Devleti’nde bu eski eserleri koruma geleneği Fatih Sultan Mehmed’in (1444-1446, 1451-1481) İstanbul’un fethinden sonra Bizans döneminden kalma tarihi eserlere sahip çıkması ile güçlenmiştir. Fatih Sultan Mehmed eski eserleri toplama konusunda ciddi bir algı oluşturmuş ise de (Yücel, 1999, s. 50) Osmanlı toplumunda bu konuda kayda değer bir bilincin oluşması ilk kez 18. yüzyılın birinci yarısında gündeme gelmiştir¹. Hem Tanzimat devri aydınlarının hem de yabancı araştırmacıların Osmanlı’nın resmî kurumlardan imparatorluk topraklarındaki eski eserleri araştırma talebinde bulunmaya başlamaları ile eski eserlerin kayıt altına alınmasının ilk adımları atılmaya başlanmıştır (Ortaylı, 1985, s. 1599). Osmanlıda 1840’lı yıllarda bazı gazete ve dergilerde eski eserlerin önemi ve müzecilik hakkında çeşitli yazılar kaleme alınması bu alanda ortaya çıkan bilincin göstergelerinden biridir (Cezar, 1994, s. 284).

Topkapı Sarayı avlusunda bulunan Bizans Dönemi’nden kalma Aya İrini (Hagia Eirene) Kilise’si İstanbul’un fethinden itibaren “Cebehane”² olarak adlandırılmıştır. Burası özellikle savaşlardan elde edilen farklı silah ve ganimetler ile askerî eserlerin muhafaza edildiği özel bir mekân olmuştur (Eyice, 1985, s. 1596). Böylece günümüzdeki Askerî Müze’nin ilk çekirdeği ortaya çıkmıştır. III. Ahmed (1703-1730) dönemine kadar Cebehane olarak bilinen bu yapı, 1726 yılından itibaren yine silah deposu anlamına gelen “Dar-ül Esliha” adını almıştır. Binanın ana kapısı üzerindeki 1726 tarihli kitabe, III. Ahmed’in bu binada yaptığı tamir ve onarım işlerini gösterir (Gerçek, 1999, s. 80). Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde Osmanlı müzeciliğinde önem taşıyan bu yapı onarım görmüş ve adı 1839’da değiştirilerek “Harbiye Ambarı” olarak belirlenmiştir. Ayrıca bu onarımda buradaki eski eserler yeniden düzenlenmiştir.

Sultan Abdülmecid döneminde Tophane Müşiri olan, 19. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Ahmet Fethi Paşa (1801-1858), müzecilik alanında önemli faaliyetlerde bulunmuştur. Bu doğrultuda kendisi Osmanlı müzeciliğinin kurucusu olarak kabul edilmiştir. Şüphesiz onun bu alandaki gelişmelere öncülük etmesinde Paris ve Viyana sefaretlerinde uzun süre kalmasının, Londra ve Moskova’da aldığı görevlerin etkisi olmuştur. Bunun dışında, Ahmet Fethi Paşa devletin ihtiyacı olan fabrikalardan Tophane, Baruthane ve Çinihane gibi sanat ve endüstri kurumlarının tesisi için emek vermiştir (Öz, 1949, s. 7).

Ahmet Fethi Paşa, Harbiye Ambarı’nın müze yapılması için onarılp düzenlenmesini talep etmiş ve tarihi eserlerin koruma altına alınıp toplanarak müzeye getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Arık, 1953, s. 1). Fethi Paşa’nın bu isteği 15 Şubat 1846 tarihinde çıkan irade ile yerine getirilmiş ve Harbiye Ambarı’nın müze olarak düzenleme çalışmaları başlatılmıştır (Türkseven, 2010, s. 27-28). Bu minvalde Aya İrini Kilisesi’nde hâlihazırda bir araya toplanmış olan askerî ağırlıklı eserlerin yelpazesinin genişletilmesi ve başka tarihi eserlerin de bir merkez olarak burada toplanmasına karar verilmiştir. Aya İrini Kilisesi Mecmua-i Esliha-i Atîka ve Mecmua-i Âsâr-ı Atîka şeklinde, eski silah koleksiyonu ve eski eser koleksiyonu

¹ Osmanlı Devleti’nde Tarihi eserlere bakış ile ilgili Bkz. Madran, 1985; Shaw, 2004; Mülâyim 2009.

² İbrahim Hakkı Konyalı’ya göre, Aya İrini Kilisesi’nin Fatih zamanında cebehane yapıldığı bilgisi yanlıştır. İlk cebehane Sultanahmet Camii yakınındaki Güngörmez Kilisesi idi. Burası bir patlamayla 1489 yılında havaya uçtuktan sonra Aya İrini Kilisesi cebehane yapılmış olmalıdır. Yavuz Sultan Selim (1512-1520) Mısır’dan çok sayıda eski silah getirmişti. Bu sebeple Askerî Müze’nin ilk kuruluşunu 1417 (1517 olmalıdır) yılına kadar indirebiliriz. Cebehane, kitabesine göre 1740 ve 1744 yıllarında Dâr-ı Esliha adıyla onarılmıştır. Bkz. Çal, 2009, s. 318.

olarak temel iki bölüme ayrılmıştır (Öz, 1949, s. 7)³. Eskiden beri var olan eski silah koleksiyonu yanında küçük bir eski eser koleksiyonu ile müzede iki ayrı sergi alanı oluşturulmuştur. Böylece, imparatorluk tarihinde eski eser koleksiyonlarının bilinçli ve özenli ilk müzeolojik sunumunu gerçekleştirelmıştır (Shaw, 2004, s. 41). Müzenin bölümleri ve teşhir edildikleri mekanlar belirli bir amaç gözetilerek düzenlenmiştir. Bu bağlamda müze binası olan Aya İrini Kilisesi'nin girişinde, ana binada ve apsiste ağır silahlar mevcutken, galerilerde yeniçerileri tasvir eden mankenler yer almıştır. Kilisenin iç avlusunda yer alan savaş eserleri ise Mecmua-i Âsâr-ı Atîka 'da yer alan kültür eserleri arasında bir anlamda geçiş alanı işlevi taşımıştır (Shaw, 2004, s. 47). Böylece Osmanlı müzesinde askerî başarıları hatırlatan eserler ile Helen-Bizans kültürünün mirası başta olmak üzere eski medeniyetlere ait eserler aynı mekânda toplanarak simgesel anlamda imparatorluğun sahip olduğu zenginliğe de işaret edilmiştir.

Osmanlılarda tarihi eserlere olan ilgi ve müzecilik konusunda Sultan Abdülmecid dönemindeki bu yeniliklerden sonra Sultan Abdülaziz (1861-1876) döneminde yeni gelişmeler kaydedilmiştir. Bu gelişmeler Sultan Abdülaziz'in 1867 Uluslararası Paris Sergisi'ne katılmak üzere Avrupa'ya yaptığı seyahatin ardından hız kazanmıştır. Abdülaziz III. Napolyon tarafından özel bir davet ile Paris Sergisi vesilesiyle yapacağı Avrupa seyahatine hariciye nazırı Fuad Paşa başta olmak üzere önemli devlet adamları ve şehzadelerden (Yusuf İzzeddin Efendi, Murad Efendi ve Abdülhamid Efendi) oluşan maiyeti ile katılmıştır. Bu seyahatte Sultan Abdülaziz ve maiyeti, Fransa, İngiltere, Belçika, Prusya ve Viyana'da kurduğu pek çok üst düzey temas sırasında Avrupa'nın sanat ve kültür ortamını yakından inceleme fırsatı bulmuştur. Bir Osmanlı padişahının ilk kez Avrupa'ya ziyaret yapması gibi tarihi değeri olan bu seyahatte elde edilen kültürel görgü ve bilginin eski eser koruma ve müzecilik alanındaki yansımaları devrin müzecilik alanındaki icraatlarından takip etmek mümkündür. Bunlardan ilki 1869'da Sadrazam Âli Paşa'nın (1814-1871), Mecmua-i Âsâr-ı Atîka'nın adını Müze-i Hümâyûn olarak değiştirerek hem kurumun örgütlenişini hem de buraya yerleştirilecek koleksiyonlara ilişkin hukuki düzenlemeleri etkileyecek bir evreyi başlatmasıdır. Buna ek olarak Osmanlı'nın tarihi eserler alanındaki girişimlerinin güçlendirilmesine yönelik resmi adımları atan bürokratlarından biri olan Maarif Nazırı Saffet Paşa (1814-1883) yeni bir kurum olan Müze-i Hümâyûn'un amaçları arasında eğitimin yer alması gerektiğine yönelik girişimlerde bulunmuştur. Saffet Paşa bu bağlamda, yeni müzenin kuruluşunun ilan edilmesiyle birlikte imparatorluğun çeşitli bölgelerine gönderdiği 1869 ve 1870 yıllarındaki tezkerelerle bütün tarihi eserlerin özenle ambalajlanarak payitaht İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Bu sırada Osmanlı müzesinin başında Ahmet Fethi Paşa'nın 1858'de vefat etmesinden sonra gelen İngiltereli Edward Goold bulunmaktadır. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde toplanan ve İstanbul'a getirilen tarihi eserler, yeni açılan müze müdürlüğü makamına kısa bir süre önce atanan E. Goold'un yönetimi döneminde müzeye dahil olmuştur. Mekteb-i Sultânî (Galatasaray Lisesi)'de öğretmenlik yapmakta olan Goold'un müze müdürü olarak atanması, yine Abdülaziz'in Avrupa seyahati sonrasında kurduğu bu okuldan birinin müze müdürü olarak seçilmesi elbette tesadüfen olmamıştır. Bu seçim bir anlamda aynı elit grubuna mensup Osmanlıları eğitmek amacıyla kurulmuş iki kurum (Müze ve Mekteb-i Sultânî) arasındaki derin bağlantıyı vurgulamaktadır. Goold, müzenin 1871 yılında yayınlanan kataloğunda, halkın eğitilmesi projesi ile yeni müzenin misyonu arasındaki yakın ilişki üzerinde özellikle

³ Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gelişmekte olan müze kurumuna nasıl bakıldığını göstermesi bakımından eski eserlerin toplandığı mekanlarda kullanılan isimler dikkat çekicidir. İlk olarak kullanılan "Mecmua" teriminin 19. yüzyıl İngilizcesindeki karşılığı "magazine"dir. Magazine sözcüğü İngilizcede dergi, depo ve cephanelik gibi farklı anlamlara sahiptir. Daha sonraları kullanılmaya başlanan müze terimi ise Fransızcadan alınmış ve Osmanlı Devleti'nde yaygın olarak kullanılan bir isim olmuştur. Bkz. Shaw, 2004, s. 81.

durmaktadır. (Bu katalog, Tanzimat reformcuları arasında yer alan Sadrazam Âli Paşa'ya ithaf edilmiştir). Goold 1871'de yayımladığı katalogunda bu konuda şunları aktarır:

Yeni oluşturulan halk eğitimi projesinin bir uzantısı olarak İstanbul'da Müze-i Hümâyûn'un kurulması, ekselanslarının zekice girişimi sayesinde mümkün olmuştur.

Sonuç olarak Müze-i Hümâyûn, Tanzimat'ın eşitlikçi ve ilerlemeci hedefleri doğrultusunda hem tarihsel mirasla hem de devletle yeni tür bir ilişki geliştiren yurttaş sınıfına hizmet vermek üzere tasarlanmıştır (Shaw, 2004, s. 102-105).

Sadrazam Âli Paşa'nın 1871'de ölümü üzerine yerine getirilen Mahmud Nedim Paşa döneminde Âli Paşa'nın göreve getirdiği pek çok kişi gibi müze müdürü Goold da görevden alınmış ve müze anlaşılabilir bir sebeple kapatılmıştır. Müzede bulunan eserler ressam ve koleksiyoncu İtalyan Terenzio'nun muhafızlığına bırakılmıştır. Ressam-müzeci Terenzio müzede sadece muhafız (conservateur) olarak görev yaptığından müzeye fazla hizmet edememiştir. (Ortaylı, 1985, s. 1601). Yeni Maarif Nazırı Ahmet Vefik Efendi (1823-1891), müzeyi kısa sürede yeniden hizmete açmıştır. Ardından Alman Anton Philip Dethier (1803-1881) müze müdürlüğüne getirilmiş ve Dethier 1872'den 1881 yılında vefat edene kadar bu görevde kalmıştır (Shaw, 2004, s. 109). Bu dönemde müzeye eser toplamak için imparatorluğun çeşitli yerlerine gönderilmiş görevlilerin Kıbrıs gibi şehirlerden getirdikleri eserlerle müzenin bilhassa heykel koleksiyonunda önemli bir artış olmuştur. Goold'un müze müdürlüğü yaptığı dönemde 160 olan müzedeki eski eser sayısı, Dethier'in göreve başlamasından sonra 650'ye yükselmiştir. Bunlara ilaveten bu dönemde müzeyle ilgili olayların ve yazışmaların kaydedildiği bir defter tutulmaya başlanmıştır. Ayrıca müze koleksiyonu ile ilgili küçük bir katalog da meydana getirmiştir. Dethier'in gerçekleştirmiş olduğu bu çalışmalar müzenin gelecekteki yöneticilerine ilham olacak niteliktedir (Cezar, 1994, s. 235-236).

Osmanlı Müzesi müdürü Deither döneminde Aya İrini Kilisesi'nin rutubetli ve eser muhafazasına pek elverişli olmayan ortamından kurtulmak ve buna ilaveten zenginleşmeye başlayan müze koleksiyonuna yer temin etmek için silahların dışındaki eserler Topkapı Sarayı yapılarından Çinili Köşk'e (1472) aktarılmıştır⁴. 1873'te, gazetelerde Maarif Nazırı Cevdet Paşa ile Dethier'nin müzenin (yani Çinili Köşk'ün) halka açılmasını planladıkları haberi yer almıştır. Dönemin gazetelerinde, Müze'nin mekanının genişlemesiyle koleksiyonlarının daha iyi düzenleneceğini ve halkın müzeye erişiminin kolaylaşacağını belirten yazılara yer vermiştir. Ayrıca yine gazetelerde Fransızca ve Türkçe yayınlanacak müze kataloglarının tarihi eserler hakkında daha fazla bilgi vereceğine olan inanç dile getirilmiştir (Shaw, 2004, s.116). Bununla birlikte bu faaliyetler sırasında erken dönem Osmanlı mimari yapısı olan Çinili Köşk, antik heykellerin sergilenmesi için mimarisine ve iç düzeninde yapılan değişikliklerle özgün pek çok özelliğini kaybetmiştir. Çinili Köşk'ün müze binası olarak dönüştürülmesi fikri 1873'te ortaya çıkmış, tadilat ve onarımların tamamlanmasından sonra Müze 17 Ağustos 1880'de resmi olarak açılmıştır (Meriç, 2010, s. 310).

Bu süre içinde müzecilik bağlamında yaşanan en önemli gelişmelerden biri 1874'te çıkarılan ilk eski eser nizamnamesidir (Âsâr-ı Atıka Nizamnâmesi). Müzenin kuruluşunun gereği olarak düzenlenen bu nizamname, imparatorluk içinde yabancı ülkelere kimselerin eserleri toplamalarını engellemek için hazırlansa da hedefini tam manasıyla gerçekleştirememiş ve uygulamada bazı boşlukları olmuştur.

Osmanlı müzeciliğinde, özellikle 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in (1842-1910) müze müdürü olarak atanması ile yeni bir dönem başlamıştır. Kuşkusuz Osman Hamdi Bey'in müze müdürü olarak seçilmesi tesadüfî bir karar değildir. Osmanlı bürokrasisinin önde gelen bir

⁴ Çinili Köşk bu tadilatlar sırasında çok ciddi bir değişime ve özgün kısmının bozulmasına maruz kalmıştır (Bkz. Orgun, 1941). Çinili Köşk'ün tadilat ve onarımları için Bkz. Tavacıgil, 2004.

ailesine mensup olan Osman Hamdi resim ve güzel sanatlar konusunda kendini yetiştirmiş, bu konuda yetkin bir adaydır. Osman Hamdi müdürlük görevini kullanarak müzeyi geliştirmiş, tarihi eserler nizamnamesini yeniden düzenlenmiş, giderleri devletçe karşılanan arkeoloji araştırmalarını organize etmiş ve ilk güzel sanatlar okulu olan Sanayi-i Nefise'nin kuruluşunda ciddi bir rol almıştır (Shaw, 2004, s. 125).

Tüm bu faaliyetlere ek olarak bu dönemde başlayan yerli arkeolojik kazıların hızla artması sonucu müze binası yetersiz gelince ek yapılarla binanın genişletilmesine ihtiyaç duyulmuştur. Eski eserlerin Çinili Köşk'e sığmamasının yanı sıra, bu mekânın eserlerin bir kısmının sergilenmesine aslında uygun olmadığı anlaşılmıştır. Osman Hamdi Bey 1883 ile 1895 yılları arasında imparatorluk topraklarında kazılar yaparak bunların sonunda elde ettiği eserlerle müze koleksiyonun zenginleşmesini sağlamıştır (Mansel, 1960, s. 295). En son Sayda kazısından çıkarılan eserlerin İstanbul'a getirilmesinin ardından yeni müze binasına duyulan ihtiyacı Sadrazam ve Maarif Nazırına anlatıp onları ikna eden Osman Hamdi Bey, mimar Vallaury'ye (1850-1921) bir müze planı çizdirmiştir. Bu bina 1891 yılında tamamlanarak kullanıma açılmıştır. İstanbul'da neo-klasik mimarinin en önemli örneklerinden olan bu bina günümüzde de İstanbul Arkeoloji Müzesi olarak hizmet vermektedir. Daha sonra bu binanın da yetersiz gelmesi nedeniyle 1903 ve 1907 yıllarında iki ayrı bina Müze-i Hümâyûn binasına ek olarak inşa edilmiştir (Cezar, 1994, s. 257-258).

Osmanlı müzeciliğinde bu aşamada bahsedilmesi gereken başka bir önemli aşama müzenin ilk kuruluşundan itibaren geliştirilen zengin kütüphanesidir. Batı dillerindeki değerli kitap ve dergi koleksiyonlarının toplandığı bu kütüphane ilk yıllarda Almanya'da tarih doktorası yapmış Mystakides Efendi tarafından idare edilmiş ve temel kaynakları içeren zengin içeriği ile dikkat çekmiştir (Ortaylı, 1985, s. 1603).

Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğü esnasında gerçekleştirilen başka bir önemli faaliyet 1889 tarihinde Müze-i Hümâyûn Nizamnamesi'nin yayımlanması olmuştur. Toplamda beş bölüm ve kırk üç maddeden oluşan bu nizamname, müzenin nasıl yönetileceği konusunda bilgi vermesinin yanında müzede çalışacak uzmanlardan, görevlilere kadar tüm çalışanların sorumluluklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Nizamnamede eski eserlerin bakımı ve korunması konusunda önemli hükümler yer almaktadır (Türkseven, 2010, s. 38). Yine 1884 tarihli Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'nin yeniden düzenlenmesi müzenin kurumsal bir kimliğe kavuşmasında mühim bir yere sahiptir. 1874 yılındaki Âsâr-ı Atıka Nizamnamesi'nin eksiklikleri gören Osman Hamdi Bey eski eserlerin yurt dışına kaçırılmalarını önlemek için yeni nizamnameye maddeler ekletmiştir. Onun hazırlamış olduğu yeni nizamname ile müzecilikte farklı bir dönem başlamıştır. Nizamnamede, imparatorluk topraklarında bulunan tarihi/arkeolojik eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmış ve eserlerin Müze-i Hümâyûn'da toplanacağı belirtilmiştir (Türkseven, 2010, s. 53). Osmanlı Devleti 1884 sonrasında 1906 yılında tekrar yenilediği eski eser nizamnamesinde eski eser araştırması için yapılacak olan her çalışmayı sıkı kurallara bağlamıştır (Shaw, 2004, s. 168). Böylece eski eserlerin korunması konusunda ciddi bir mesafe kaydedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde Müze-i Hümâyûn adı ile açılan devlet müzesi ile modern müzecilik faaliyetlerinden olan koruma, araştırma, depolama, belgeleme ve koleksiyon yönetimi konularında ilk adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu faaliyetler arasında kimi zaman müzenin ziyaretçileri ve kamuoyu ile iletişiminin sağlanması kimi zaman da eserlerin sergilenmesi için mekânların ve mimari yapıların düzenlenmesinin gündeme geldiği görülmektedir. Bu süreçle birlikte Osmanlı müzesi dünya standartlarında bir işleyiş sistemine sahip olma çabasına girişmiştir. Bu tarihsel süreçte önemli eksiklikler ve aksaklıklar yaşansa dahi en azından ilkesel olarak müzecilik anlayışında sağlam ve hızlı bir temel oluşturmuştur.

Özellikle Sultan Abdülhamid (1876-1909) döneminde yürütülen müzecilik faaliyetleri ile bir kurum olarak müzenin sadece depolama ve sergileme amaçlı nesnelere toplayan ve onları gösteren bir kuruluş olmak yerine pek çok alanda bilgi sistemlerini oluşturan, kullanan ve hizmete sunan kuruma dönüşmesine katkı sağlanmıştır. Bunun için o dönemde bir dizi yayın faaliyetine girilmiştir. Müzecilikte erken bir dönem olmasına rağmen müze koleksiyonları hakkında yayınlanan seri eserler bugün o dönem müzeciliğini anlamak için başvurulabilecek birinci el kaynaklardır. Zira bu katalogların büyük bir kısmı araştırmacılar tarafından henüz değerlendirilmiş değildir. Bu çerçevede Müze-i Hümayûn'un koleksiyonlarından biri olan kurşun mühürleri niteliksel ve niceliksel yönü ile anlatan en erken örnekler arasında sayılan Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu önemli bir kaynaktır. Müze-i Hümayûn'daki koleksiyonlar hakkında bu katalog dışında yayınlanan ve sayısı on beşi bulan diğer katalog eserinin adlarını bu katalogun kapağının hemen arkasına yerleştirilmiş yayın listesinden okuyabilmekteyiz. Bu yayınlar şöyle sıralanmıştır:

Meskukât-ı⁵ Atıka-i İslamiyye Katalogları (Birinci kısmı Türk Devletleri Meskukâtı resimleri ile ikinci kısmı Hulefâ-yı Râşidîn, Emevi, Abbasi Halifeleri ve Abbasilerden sonraki Küçük Beyliklerin Meskukât Katalogları), Mülûk-u Cengiziye, İlhanlı ve Kırım Hanlıkları Meskukâtı, Türk Hakanlıkları, Selçuklu ve devamındaki Beylikler Hakkındaki Meskukât Katalogları, Fatimi, Eyyübi ve Mısır Melikleri Meskukât Katalogları, Luhût (Lahitler) ve Kûbûr-u (Kabirler) Atıka Katalogları (Türkçe ve Fransızca), Âsâr-ı Heykeltraş Katalogları (Türkçe ve Fransızca), Tedmir ve Himyeri Eserleri Katalogları (Türkçe ve Fransızca), Tunç Müzeyinâta Dair Asâr Katalogları (Fransızca) ve Rehnüma (yol gösterici) (Ek 1). Bu listeye göre Müze-i Hümayûn yayınları erken İslam dönemi sikke ve para katalogları ile başlar. Ki bu döneme Türk Devletleri dört halife devri, Abbasi halifeleri, Abbasilerden sonraki beylikler devri meskukatları dahil edilmiştir. Diğer yayınlar ise Cengiz, İlhanlı ve Kırım Hanlıkları sikke ve paraları kataloğu; Türk hakanlıklarından Selçuklu ve Beylikler devrindeki sikke ve paralar kataloğu, Fatimi, Eyyübi, Mısır devrindeki sikke ve paralar, lahitler ve eski kabirler kataloğu, eski heykeller kataloğu, Tedmir ve Himyeri devri katalogları, tunç eserlerin katalogları ile tüm bu eserlerin değerlendirilmesi için bir kılavuzdan oluşmaktadır.

Koleksiyonlar hakkında yapılan bu yayınlar sayesinde sadece müzede sergilenen ya da müze deposunda korunan sanat eserleri bu şekilde ulaşılabilir hale gelebilmekte hem imparatorluğun hem de dünyanın nazarına sunulmaktadır. Bu makalede işlenen kurşun mühür kataloğu ve bunun gibi hazırlanan diğer kataloglar yoluyla, Osmanlı müzesi epey erken bir dönemde eserleri depolamak ve sergilemek dışında sosyal ve akademik iletişim işlevini de yerine getirmiştir. Bu yayınlarla eserlerin detaylı kataloglarının ortaya çıkarılması ile eserler hakkında bilginin kamuoyuna sunulması ve değerlendirilmesi temin edilmiştir. Bazı eserlerin Türkçe'si ile Fransızcası da basılmıştır. Bu Fransızca nüshaların baskısının hemen tükenmesi müzenin bu yayınlarına olan talebin ve bu alandaki ihtiyacın göstergesidir. Yayınların müellifi olan Müze-i Hümayûn yöneticilerinin uluslararası müzelerin koleksiyonlarını, sergilerini ve yayınlarını da takip ettiklerini, incelediğimiz Kurşun Kataloğu içindeki atıflardan anlamak mümkündür. Henüz müze hakkında sergi metinleri, kataloglar, afişler, bilimsel makaleler gibi pek çok kaynaktan mahrum iken ortaya çıkan bu katalog Osmanlı müzesinin işlevine bakış için temel olacak kaynaklardan biridir. Müze-i Hümayûn Kurşun Kataloğu "*Arap ve Arap-Bizantîn ve Osmanlı kurşun mühürlerine mahsustur*" başlığı ile basılan ve şimdiye kadar araştırmacılar tarafından Osmanlı Türkçe'sinden Latin harflerine aktarılmayan bir kaynaktır. Bu orijinal katalogdan hareketle Osmanlı müzecisinin bilgiyi nasıl ve ne şekilde kullandığı ve hangi perspektiften bilgiye baktığı okunabilir.

⁵ Sözlükte "üzerine damga vurulmuş" anlamına gelen meskûkûn çoğulu olan meskûkât, damgalanarak sikke haline dönüştürülmüş madenî paraları/sikkeleri ifade eder. Bkz. Tekin, 2004, s. 317.

Osmanlı Müzeciliğinde Kataloglama Faaliyetleri

Kayıt oluşturmak için tutulan belgeleme ve kataloglama işlemleri müzecilikte en eski veri oluşturma biçimlerindedir. Osmanlı Müze-i Hümayûn'u bu kataloglama işlemlerine ilk kez Fransız arkeolog Albert Dumont ile 1868 yılında başlamıştır. Albert Dumont (1842-1884) 1868 yılında İstanbul'u ziyareti esnasında Topkapı Sarayı'nın birinci avlusunda bulunan Aya İrini'yi gezdiğinde karşılaştığı “antikalar” ile ilgili tepkilerini şu şekilde dile getirmiştir:

Hasbelkader bir araya getirilmiş parçalar, gelişigüzel oluşturulmuş bir sergileme ortamı, sistemli bir döküm ve katalog yokluğundan doğmuş tam bir keşmekeş, olmayan ziyaretçilere kapalı bir mekân...

Dumont'un hatıralarında bahsettiği söz konusu koleksiyonun 1846 yılının başında kurulduğu düşünülürse, katalogun yayınlanmasına kadar geçen yirmi seneyi aşkın bir süre içinde Osmanlı mevcut olan “müze” ya da “müzehane” olarak isimlendirilen kurumun aslında pek iyi durumda olmadığı aşikârdır (Eldem, 2014, s. 16). Dumont'un saptadığı kusurlar hem müzedeki teşhirleri hem de Dumont'un Osmanlı müzesiyle ilgili beklentilerini yansıtır. Dumont, söylediklerine göre dönemin sınıflandırma ilkelerine göre düzenlenmiş ve diğer koleksiyon türlerinden kesin çizgilerle ayrılmış bir tarihi eser koleksiyonu görmeyi beklerken, sanat tarihinin Avrupa'da yürürlükte olan tanımlama, etiketleme ve düzenleme ilkelerine aykırı bir şekilde teşhir edilen nesnelere yığılmasıyla karşılaşmıştır. Dumont'un Osmanlı müzesi için hazırladığı katalogdaki betimlemeleri, Mecmua'nın iç ve dış mekanlarına ilişkin temel bir rehber niteliğindedir ve çok fazla detay içermemektedir (Shaw, 2004, s. 88-89).

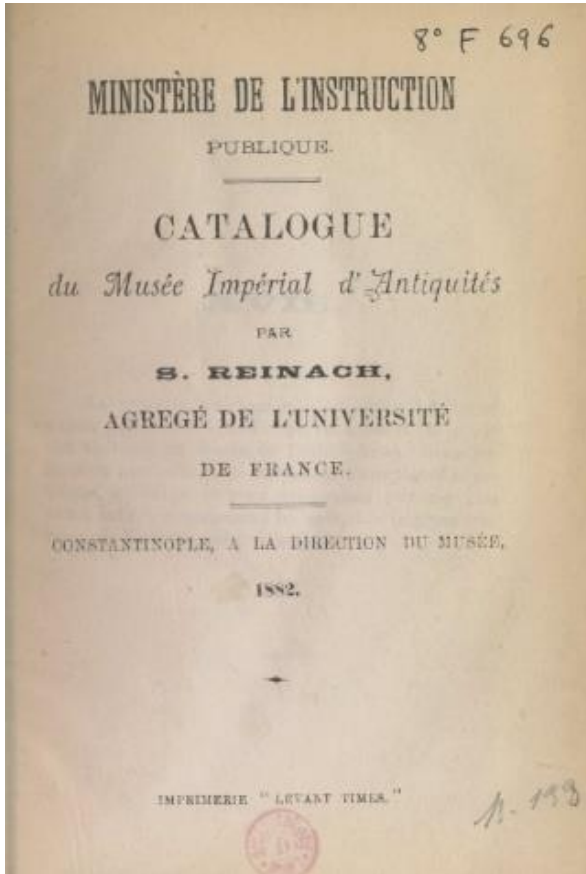
Albert Dumont, İstanbul'da Ağustos 1868'de bitirdiği *Revue Archéologique*'teki yirmi yedi sayfalık makalesinin neredeyse tamamını, müzede ulaşıp inceleyebildiği ve Yunan, Grekoromen, Erken Hristiyanlık ve Bizans dönemleri altında topladığı eserleri tasnif ve tasvir etmeye ayırmıştır. Fransız arkeoloğun bu çalışması aslında geleceğin Müze-i Hümayûnu'nun ilk katalogunu oluşturmaktaydı (Eyice, 1985, s. 1597).

Bunun ardından devrin müze müdürü Edward Goold tarafından yapılan 1871 tarihli katalog, Müze-i Hümayûn'un ilk resmi katalogu olmakla beraber, içeriği bakımından son derecede basit bir seviyede kalmıştır (Goold, 1871). Goold, katalogunda her nesnenin neyi temsil ettiğini ve en yüksek olasılıkla hangi dönemde üretildiğini belirlemeye çalışmıştır. Envanterin özgün hali 288 sayfa tutmakla birlikte kısaltılarak yayınlanmıştır (Eyice, 1985, s. 1599). Goold'un 1871 tarihli katalogu o sırada müzede sergilenmekte olan nesnelere yalnızca 147'sini içermekte iken katalogda müze personelinin Limonciyan'ın çizdiği on adet tasvire de yer verilmiştir. Goold katalogda, tarihi eserlerin büyük bölümünün müzeye nereden getirildikleri konusunda kesin bilgi vermese de her biri hakkında uzun açıklamalar yaparak eserlerin müzeye kim tarafından bağışlandığı belirtilir. Açıklamaların çoğunda, Saffet Paşa'nın 1869 tarihli tezkeresi doğrultusunda müzeye bağışlanan eserlere gönderme yapılmıştır. Bunlar arasında, Trablusgarp beylerbeyi Carabella Efendi, Afrika beylerbeyi naibi Ali Rıza Paşa, Mühendishâne-i Bahrî-i Hümayûn'da mülazım olan Salih Efendi, Menteş mutasarrıfı Abdurrahman Paşa, Selanik valisi Sabri Paşa ve Girit'te bulunan Lasit'in valisi Kastaki Paşa Adossides tarafından bağışlanan eserler en dikkat çekenlerdir (Shaw, 2004, s. 107).

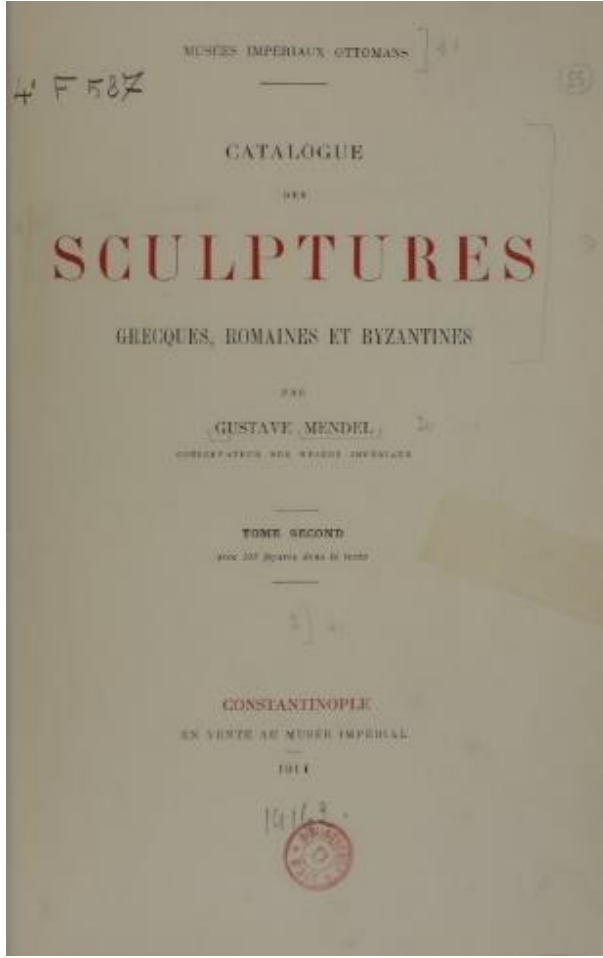
Goold'un ardından Osmanlı müzesi müdürleri olan Tony Terenzio ile Philipp Anton Dethier dönemlerinde müze için herhangi bir basılı katalog çıkmadığı gibi envanter defterleri ve fişleri de gayrimuntazam bir şekilde tutulmuş, dolayısıyla eski parçalar için söz konusu olan muğlaklık biraz azalmakla beraber gene de tam olarak izale olmamıştır. Bu yüzden ki Müze-i Hümayûn'daki ilk gerçek ve ciddi katalog çalışmalarının Osman Hamdi Bey ile başladığını kabul etmek gerekir. Eylül 1881'de müzenin başına getirilmiş olan Osman Hamdi Bey'in göreve geldikten birkaç ay sonraki ilk girişimi, müzenin bilimsel kıstaslara uygun bir katalogunun hazırlanması olmuştur. Bunu yapmak için de o, seleflerinin aksine oldukça doğru ve etkin yolu seçerek, bu işi profesyonel bir arkeoloğa havale etmiştir. Osman Hamdi Fransız

arkeolojisinin parlak ve genç isimlerinden Salomon Reinach'ı (1858-1932) ortak dostları büyükelçi Charles-Joseph Tissot sayesinde İstanbul'a getirebilmiş, birkaç ay içinde toplam 659 obje içeren bir müze kataloğunun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Reinach, her ne kadar bu çalışmasını fazla acele bir şekilde ve düzeltmelerini yapmasına imkân verilmeden bitirmek zorunda kaldığından şikâyet etmişse de bu katalog içeriği açısından Osmanlı müzeciliği için gerçek bir dönüm noktası oluşturmuştur. Buna paralel olarak da müzenin bünyesinde kayıt ve envanter sisteminin gayet düzenli ve sistematik bir hale gelmesi kısmen bu çalışmanın bir sonucu olarak görülmelidir. Reinach'ın kataloğunun en büyük eksikliği ise hiçbir resim ya da fotoğrafa yani görsel kayda yer vermemesidir (Shaw, 2004, s. 22) (Bkz. Resim 1).

Reinach'ın kataloğunun yayınlanmasından neredeyse yirmi sene sonra Gustave Mendel'in (1873-1938) hazırladığı Osmanlı müzesi kataloğu, daha önceki girişimleri tamamen gölgede bırakacak kadar kapsamlı ve mükemmel bir çalışma niteliğindedir. Büyük boy üç cilde bölünmüş toplam 1860 sayfada yer alan 1413 eser, sistematik ve ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Burada eserlerin künyesi, envanter numarası, menşei, müzeye geliş tarihi ve şekli, niteliği, en ufak ayrıntısına kadar boyutları, uzun bir tarifi ve yorumu, üzerindeki yazıları, mukayese edilebilir benzerleri, kaynakçası, klişe numarası ve tabii ki çizimleri yer almıştır (Bkz. Resim 2). Gustave Mendel'in Müze-i Hümayûn ile neredeyse on sene sürecek olan resmi ilişkisi 1905 yılının başında Osman Hamdi Bey'in Maarif Nezareti nezdinde yeni bir katalog memuru olarak Mendel'in alınması dilekçesi ile başlamıştır. Bu dilekçede katalog oluşturmaya olan ihtiyaç anlatılmış, Osman Hamdi bu yolda yaptıklarını anlatarak eğer gerekirse Mendel'in maaşının kendinden yapılacak kesintiyle ödenmesi pahasına bu görev için İstanbul'a getirilmesini talep etmiştir (Eldem, 2014, s. 22).

Resim 1: Salomon Reinach'ın Müze-i Hümayûn için yaptığı katalog kapağı (Reinach, 1882)

Resim 2: Gustave Mendel'in Osman Hamdi Bey zamanında başladığı ve Müze-i Hümâyûn için yaptığı katalog kapağı. (Mendel, 1914)

Müze-i Hümâyûn için, hepsi yabancı olan bu arkeolog, müzeci ya da ressam gibi farklı alanlarda uzman kişilerin yaptığı kataloglar zamanla daha düzenli ve sistemli hale gelmiştir. Ayrıca bu katalog çalışmalarından sonra Osmanlı tebaasından olan Müze-i Hümâyûn müdürü Osman Hamdi Bey, müze müdür yardımcısı olan kardeşi Halil Edhem Bey ve diğer bir kardeşleri olan İsmail Galip Bey tarafından 1900'lerden sonra kataloglama çalışmaları devam etmiştir. Özellikle İsmail Galip Bey⁶ ve Halil Edhem Bey⁷ sayesinde Müze-i Hümâyûn imparatorluğun ev sahipliği yaptığı İslam öncesi kadim kültürlerle ve Helen-Bizans geçmişine ait arkeolojik eserlerin yanında İslamî döneme ait meskûkât ve mühür gibi öğelerin tasnif ve değerlendirilmesi yapılmıştır. Meskûkât, sikke ve mühürler konusunda düzenli olarak yapılan bu yayınlarla Osmanlı müzesinin bir anlamda eklektik ve emperyal kimliğini vurgulanmıştır.

Müze-i Hümâyûn Kurşun Mühür Kataloğu

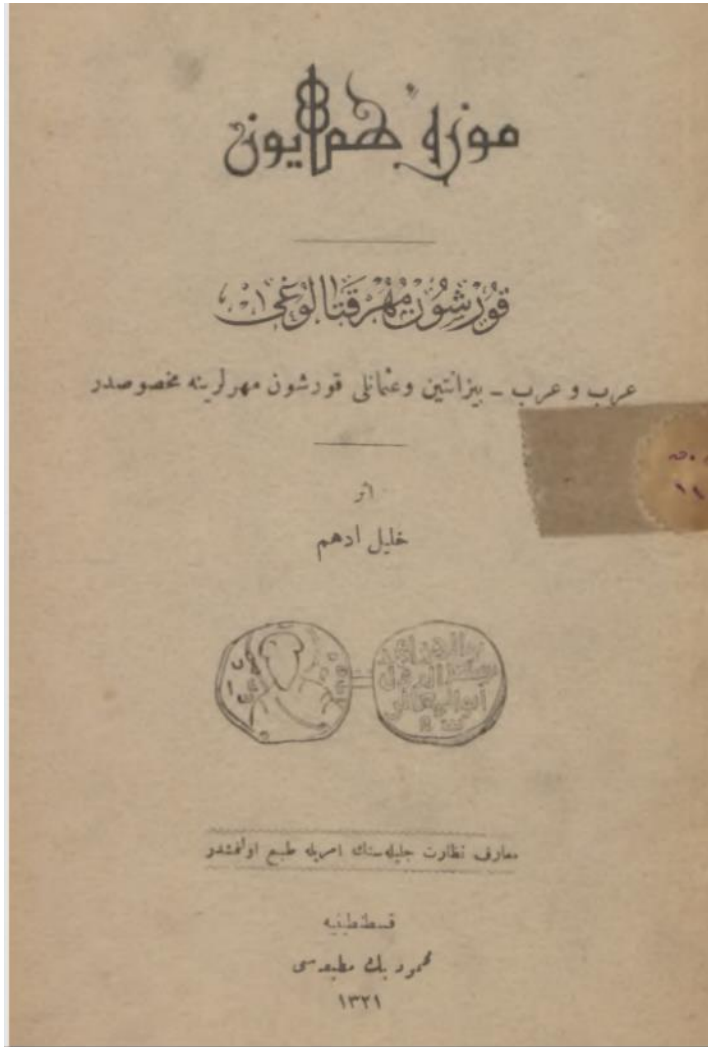
Bugün Dolmabahçe Sarayı Halife Abdülmecid Efendi Koleksiyonu'nda⁸ yer alan Müze-i Hümâyûn'un yöneticileri tarafından yazılan çeşitli koleksiyon kataloglarından biri olan

⁶ İsmail Galip Bey (1848- 1895), Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu olup Osman Hamdi Bey'in küçük kardeşi, Halil Edhem Eldem'in ağabeyidir. Osmanlı'nın ilk nümizmatik uzmanlarından. Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniye Kataloğu, Takvim-i Meskûkât-ı Selçukiye, Meskûkât-ı Türkmaniye Kataloğu, Müze-i Hümâyûn Meskûkât-ı Kadime-İslamiye kataloğu, ikinci kısmı Sasani, Bizans tarzında sikkeler, Emevi, Abbasi, Toluni, İhşidi, Samani, Hamdani, Buveyhi ve Mervaniler adlı önemli meskûkât eserlerinin yazarıdır.

⁷ Halil Edhem Bey (1861-1938), Sadrazam İbrahim Edhem Paşa'nın oğlu olup, Osman Hamdi Bey ve İsmail Galip Bey'in kardeşidir. Osmanlı'nın ilk eski eser ve nümizmatik uzmanlarından.

⁸ Dolmabahçe Sarayı, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, Es. No: 1334:180, Remiz: A.K. 114.

Kurşun Mühür Kataloğu, Osmanlı Müzesi'nin ilk devir kataloglama çalışmalarına örnek bir eserdir. O dönem Müze müdür yardımcısı olan Halil Edhem Bey tarafından H. 1321-M. 1903/1904 yılında, İstanbul'da Konstantiniyye Mahmud Bey matbaasında Maarif Nezareti emriyle basılan, yetmiş bir sayfadan oluşan bu katalogda Arap, Arap-Bizans ve Osmanlı mühürleri incelenmiş ve resimlenmiştir (Bkz. Resim 3). Osman Hamdi Bey, "Müze-i Hümayûn Müdürü Hamdi" ismi ile 1321 Zilkade (Ocak/Şubat 1904) ayında bu eser için bir sayfalık kısa bir takdim yazısı yazmıştır (Bkz. Resim 4). Hamdi Bey, öncelikle devrin padişahının (II. Abdülhamid) ilim ve fenne olan desteğine, bu konudaki ilerlemelerine teşekkür etmiş Müze-i Hümayûn konusunda yapılanlarının önemine dikkat çekmiştir. Bundan önceki yayınlarında Meskûkât-ı İslamiyye kataloğunun dördüncü kısmının basıldığını belirtmiştir. Bu katalogun da İslami döneme ait mühürlerin öncesinin bilinmesi ve diğer basılan mühür ve meskûkât yayınlarının bir şekilde tamamlanması için yayımlandığı vurgulayarak katalogun yayınlanma hedefini açıklamıştır. Giriş kısmında daha önce bu konudaki yayınlar arasında olan Meskûkât-ı Atıka-i İslamiyye Katalogları, Mülûk-u Cengiziye, İlhanlı ve Kırım Hanlıkları Meskûkâtı, Türk Hakanlıkları, Selçuklu ve devamındaki Beylikler Hakkındaki Meskûkât Katalogları, Fatimi, Eyyübi ve Mısır Melikleri Meskûkât Katalogları'nın listesi verilmiştir (Bkz. Resim 5).

Resim 3: Müze-i Hümayûn Kurşun Mühürler Kataloğu kapağı (Edhem, 1321)

Resim 4: Osman Hamdi Bey'in takdim yazısı (Edhem, 1321, s. 5)

شماره	عنوان
۲۵	مسکوکات عتیقه اسلامیه قالدوقلری : برنجی قسم : ملوک ترکیه مسکوکاتی (ترکیه) ۸ رسملی لوحه بی حاویدر
۴۰	ایکینجی قسم : خلفای راشدین ، خلفای امویه و عباسیه و فروع عباسیه مسکوکاتی (ترکیه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۴۰	اوچونجی قسم : ملوک جنکیزیه و ایلمخایه و قریم خانلری مسکوکاتی (ترکیه) ۴ رسملی لوحه بی حاویدر
۲۵	دردنجی قسم : خواقین ترک و سلاجقه و فروعی ایلم مسکوکاتی (ترکیه) ۷ رسملی لوحه بی حاویدر
۴۰	بشچی قسم : فاطمیون ، ایوبیون و عمالیک مصر مسکوکاتی (ترکیه) دردست طبعدر
۱۰	قورشون مهرلر قالدوقلری : عرب و عرب - بیزانسیون و عثمانلی قورشونلری
۵	طود و مقایر عتیقه قالدوقلری (ترکیه) ایکینجی طبعی
۵	آثار حکمتراشی قالدوقلری (ترکیه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۳	آثار حکمتراشی قالدوقلری (ترکیه) ۳ رسملی لوحه بی حاویدر
۳	آثار حبرییه و ندمیرییه قالدوقلری (ترکیه) ۳ رسملی لوحه بی حاویدر
۵	آثار مصریه قالدوقلری (ترکیه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۵	طوخ و مزینانه دائر آثارک قالدوقلری (فرانسیزجه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۵	دهنا (ترکیه) ۵ رسملی لوحه بی حاویدر
۱۳	

Resim 5: Müze-i Hümayûn yayınları listesi (Edhem, 1321, s. 1)

Bu takdim kısmından sonraki giriş bölümünde verilen bilgiye göre, Müze-i Hümayûn'da uzun bir süreden beri toplanıp kategorize edilen ve iki binin üstünde olan kurşun mühürlerin çoğu Bizans devrinden ve çok az bir kısmı ise Arap (devletleri ya da dönemlerinden) veya Osmanlı devrinden kalmadır. Mühürler⁹ çoğunlukla İstanbul ve çevresinde inşaat temellerini kazarken ve şiddetli lodos sonrası sahilde biriken kumlar arasında ortaya çıkmıştır. Bunlar içinde bir tarafı Arapça diğer tarafı Rumca yazı ve resimli olanlar mevcuttur. Bu Arap Bizans mühürlerinin ne kadar nadir olduğu ve müzede toplam on dört adet olan bu mühürlerin müze koleksiyonları arasında en mükemmel olarak kabul edildiği ayrıca vurgulanmıştır. Sırf Arapça hat ile yazılan mühürlerin İstanbul ve çevresinde bulunup bulunmadığı belirlenememekle birlikte çok nadir olan bu kurşunların Suriye ya da Irak tarafından çıkarıldığı rivayet edilmiştir. Bu eserlerin çoğu satın alma yoluyla müzeye dahil olmuştur (Edhem, 1321, s. 6).

Halil Edhem Bey bu eserde yukarıda belirtilen bu üç kategoride toplam 70 adet kurşun mührü kataloglamış, resimlemiş ve incelemiştir. Bu eserlerin eskilerine nazaran çok mühim bir koleksiyon oluşturduğu belirtilmiştir. Giriş kısmında kurşun mühürlerin maruz kaldığı tahripler ve koruma önerileri hakkında bilgi verilmiş, bu mühür kataloglarını okumanın meskûkât konusunda fayda vereceği şu şekilde vurgulanmıştır:

Genel olarak bu kurşun mühürler taşıdıkları ibareler, üstlerindeki şekiller ile bize üretildikleri yerleri bildirir. Tıpkı bugün gümrüklerde, postanelerde, bankalarda bazı sandıkları, emanetleri, torbaları veyahut bazı resmi evrakları kurşunlamak, mühürlemek yaygın yöntem olduğu gibi eski devirlerde de bu kurşunlar daha bol kullanılırdı. Bizans zamanından kalan binlerce kurşunun ibaresine göre imparatorlardan patriklerden ya da çeşitli memurlara varıncaya kadar çok mühürler vardı. Bazı ayan ve kişizadeler dahi kendilerine mahsus aile mühürlerine damga koyardı. Hatta bazı resmi evrak ya da keselerin ağzı altın mühürle kapatılırdı. Malum “bol/bül(?)” diye adlandırılan bu altın mühürlerin bazıları çeşitli müzelerde sergilenir. (Edhem, 1321, s. 7).

Yazar, girişte okuyucu için bu katalogların önemi ve gerekliliği hakkında kısa bir bilgi vererek bir bilinç oluşturmaya çalışmaktadır. Edhem, bu kurşun mühür kataloglarının yayınlanmasının ilim dünyasına ne tür bir katkı sunacağı ve asıl yayınlanma amacı ile ilgili giriş bölümünde şunları söylenmiştir:

Kurşun mühürlerin tasnif ve karşılaştırması ile ilgili bu eserde yapılanlar büyük katkı sağlayacaktır. Eski devletlere ait olan bu eserlerin dereceleri diğer eserlerle ilişkisi, üzerlerindeki yazılardan devletlerin ya da ailelerin bilgisi ne zaman yapıldıkları ne maksatla kullanıldıkları hakkında önemli bilgiler elde edeceğiz. Bu suretle tıpkı meskûkât-ı kadîmenin (eski paraların) yaptığı işlevi bu mühürler için uygulayacağız. Ayrıca bunlar Asâr-ı atîka koleksiyonunu okumamız için bize yeni bir yol açmaktadır. Bu eserler ne kadar çok okunsa ve değerlendirilse o kadar çok istifade edilecektir. (Edhem, 1321, s. 7).

Bunların ardından Edhem, giriş kısmında kurşun mühürlerin maruz kaldığı tahripler ve koruma önerileri için yapılan çalışmalar hakkında ilginç bilgiler verir. Katalogda bu konuda yapılan açıklamalara göre önce ele geçirilen kurşun mühürlerin durumları belirlenmeli ve sonra restorasyon çalışmalarına girilmelidir. Bu bölümde özetle şunlar aktarılır: Çoğu kez kurşun mühürlerin üstü esmer renkte sert bir cila ile örtülüdür. Bunların zamanla bozulduğu görülmektedir. Ancak kurşun toplayıcılarını üzecek bir durum vardır ki o da bu kurşunlar topraktan çıkıp da hava ile temas edince üzerinden beyaz bir toz oluşmakta ve yavaş yavaş üzerindeki yazı ve resimler yok olmaktadır. Buna karşı bir çözüm önerisi getirilememiştir. Bu durum Avrupa'nın farklı şehirlerinde muhafaza edilen kurşunlarında daha fazla görülür. Her ne

⁹ Farsça mühür (mühr) sözcüğü kıymetli veya yarı kıymetli taşlar gibi sert malzeme üzerine, basıldığında düzgün çıkması için ters olarak kazınmış imza yerine geçen yazı, arma, simge veya damgalarla bunların baskısı için kullanılır (Bkz. Taş ve Bozkurt, 2006, s. 528).

kadar bazı kitaplarda kurşunları yağa batırmak, üzerine bir parça vernik sürmek veya yağlı kağıtlara sarmak gibi çözümler ileri sürülse de bunların faydası olmamaktadır. Toprakta taze çıkan ile deniz kenarından çıkan kurşunlar arasında fark vardır. Toprakta çıkan kurşunlarda yazı ve resimlerin arası sert toprakla doludur. Ama denizden çıkanlarındaki dalgaların etkisiyle kum ve taş ile temas ettiğinden yüzeylerindeki kurşunlar az çok anlaşılmaktadır. Her iki durumda da bunları temizlemek gerekmektedir. Önce sert toprağı yumuşatmak için bir süre soğuk su içinde bekletmek ve daha sonra fırçalamak ve metal uçlu çakı gibi sert bir cisimle bunları kazımak lazımdır. Çoğu zaman yazı ve resimlerin üzerinde bu toprak gibi kabartılar hâsıl olmuştur. Bunların çoğu kurşuna işlenmiş olduğundan temizlenmeleri mümkün değildir. Bazen de sert bir ağaç parçası ile bunları kazımak gerekebilir. Yazılar arasındaki yabancı maddeler çıkmadığında tuz ruhu gibi kimyasal maddeler kurşunla etkileşime gireceğinden asla kullanılamamalıdır. İlm-i meskûkât erbabından Mösyö İstekî/ul (?) kurşunun yüzeyinden çıkmayan toprak için kurşunu sirke içinde kaynatmayı tavsiye eder. Bu suretle kurşunun ne hale geldiğini tecrübe etmek lazım geldiği ayrıca belirtilir. Bu açıklamaların sonunda bu meseleyi bu kadar uzatmanın nedeninin ise mühürler müzeye geldiği zaman bir müzecinin ne yapması gerektiği konusunda bilgi verme olduğu vurgulanmıştır. Yazar bu konuda müzecileri uyararak yazıları okunmayan mühürlere hiçbir işlem yapmadan yazılarını kaydetmeleri ve kalın bir kâğıda sarılarak saklanması tavsiyesinde bulunmuştur. (Edhem, 1321, s. 7-9). Edhem'in ortaya koyduğu bu koruma yöntemlerinden o zaman Osmanlı Müzesi'nde de öz olarak modern dönemde müzelerdeki uygulamalara benzer bir tespit ve yenileme/onarım işleminin takip edildiğini çıkarmak mümkündür.

Katalogun ilk bölümü olan Arap mühürleri kısmında toplamda 30 adet mührer yer verilmiştir. Arap kurşunları sayfa 10 ile sayfa 39 arasında kataloglanmıştır. Bu bölümdeki kurşun mühürlerin hepsi sadece Arapça hat ile yazılmıştır. Bu mühürler hakkında yapılan yabancı yayınlara atıf yapılarak mühürler hakkında detaylı ön bilgi verilmiş ve bu eski yayınların künyeleri metin içinde verilmiştir. Buna göre bu mühürlerin bir kısmı Müze-i Hümayûn koleksiyonuna katılmadan önce farklı mühürlerle birlikte Fransız Müsteşrik Kazanova tarafından Fransa Fenn-i Meskûkât Risale-i Mevkûtesi'nde (Fransa Nümizmatik İlmi Dergisi) yayınlanmış ve resimleri derç edilmiştir (toplanmış)¹⁰. Katalogda kurşun mühürlerle ilgili yayın yapan Fransız Kazanova'dan övgüyle şu şekilde bahsedilmiştir:

Bu kurşunların muhtevası olduğu yazıların okunuşlarının ne kadar zor olduğunu, bazen bu yazıları çözenin kişiyi günlerce uğraştırdığını düşünürsek bu eserden dolayı yazarı tebrik etmek gerekir.

Mösyö Kazanova'nın makalesindeki en eski kurşun mühür son derece eski bir döneme Emevi Halifesi Hişam b. Abdülmelik (724-743) zamanına aittir. Yazarın kurşun mühürler konusunda verdiği diğer bir araştırmacı da kurşunlara dair en eski yayını yapan, nümizmatik uzmanlarından vefat etmiş Müsteşrik Stickhel (İstekî/ul?) olup kendisi Alman Cemiyeti Şarkiyesi Risale-i Mevkûtesi'nde¹¹ (Alman Doğu Milletleri Dergisi) mühürler hakkında önemli bir makale yayınlamıştır. Bu makalede Canral Bartelemeu(?) Almanya'da vâki Yana Darü'l-fünunu meskukât kabinesine bağışlanan dokuz adet kurşunu Almanca 'ya çevirmiştir. Ayrıca o, mühürlerde zikredilen hükümdar ve kasaba isimlerine ile tarihlere dair kayda değer çıkarımlarda bulunmuştur. Gariptir ki bu kurşunlar da İran'ın Hemedan bölgesinden toplanmıştır. Stickhel'in makalesinde bahsettiği kurşun mühürler arasında Müze-i Hümayûn kurşun mühür koleksiyonundaki 20 numaralı mühür ile neredeyse aynı ve ibareleri birbirini tamamlayan bir eser de dikkati çekmektedir. Böylece Edhem katalogun bu bölümünde o

¹⁰ Eserde kaynak olarak şu şekilde verilmiştir; P. Casanova, Sceaux Arabes en Plomb, Revue Numism 3, Serie, T 12, 1894, P.97. Paul Casanova, (1861-1926), önemli bir Fransız şarkiyatçısı ve nümizmisti.

¹¹ Stickel, Neueteckede Kufische Bleisiegel und Verwandtes Zeitschrift d. Deutch morgent, Gesellsch, B. XX, 1866, PG.336. Johann Gustave Stickel (1805-1896), Jena Üniversitesi'nde Alman teolog, oryantalist ve nümizmisti.

dönemdeki mühürler konusunda yayın yapan bilhassa Avrupalı araştırmacılara ve onların eserlerinin içeriğine hâkim olduğunu gösteren bir değerlendirme yapmıştır. Bu şekilde kurşun mühürlerin kataloğunu yaparken o dönem için son derece nitelikli bir literatür araştırması yaptığını ispatlamıştır (Edhem, 1321, s. 10).

Edhem kurşun mühürleri kataloğunun konusunu oluşturan kurşun mühür koleksiyonundaki eserlerin coğrafi menşei de aktarmıştır. Buna göre koleksiyonun içerdiği kurşunların büyük bir kısmı İran'daki Hemedan bölgesinde bulunmuştur ve bunların çok az bir kısmı ise İstanbul civarından elde edilmiştir. Ayrıca mühürlerin üzerindeki hatlar/yazı stilleri de bu mühürlerin İran ya da Irak'tan geldiği düşündürmektedir.

Yazar katalogta eserleri anlatmaya kronolojik bir sıralamayı esas alarak başlar. Müze-i Hümayûn koleksiyonundaki Arap kurşun mühürlerinin en eskisi Abbasi Halifesi Ebu Cafer Abdullah el-Mansûr (753-774) zamanına aittir. Bu mühürlerin yazıları kabartma olarak işlenmiştir. Bu yazılar bazen kûfî bazen kûfiden bozulmuş hatla yazılmış olup şekilleri dört köşe, bazen yuvarlak ve nadiren üç köşelidir. Hemen hepsinde bir taraftan diğer tarafa bir ya da birkaç delikler vardır ki bunlardan bir yere bağlanmak için tel geçirilmiştir. Bu kurşunların birkaçı müstesna olmak üzere diğerlerinin yalnız bir tarafı yazılıdır. Edhem bu sınıftaki kurşunları kısaca tasvir ettikten sonra mühürler üzerindeki tahribata vurgu yaparak şunları belirtir:

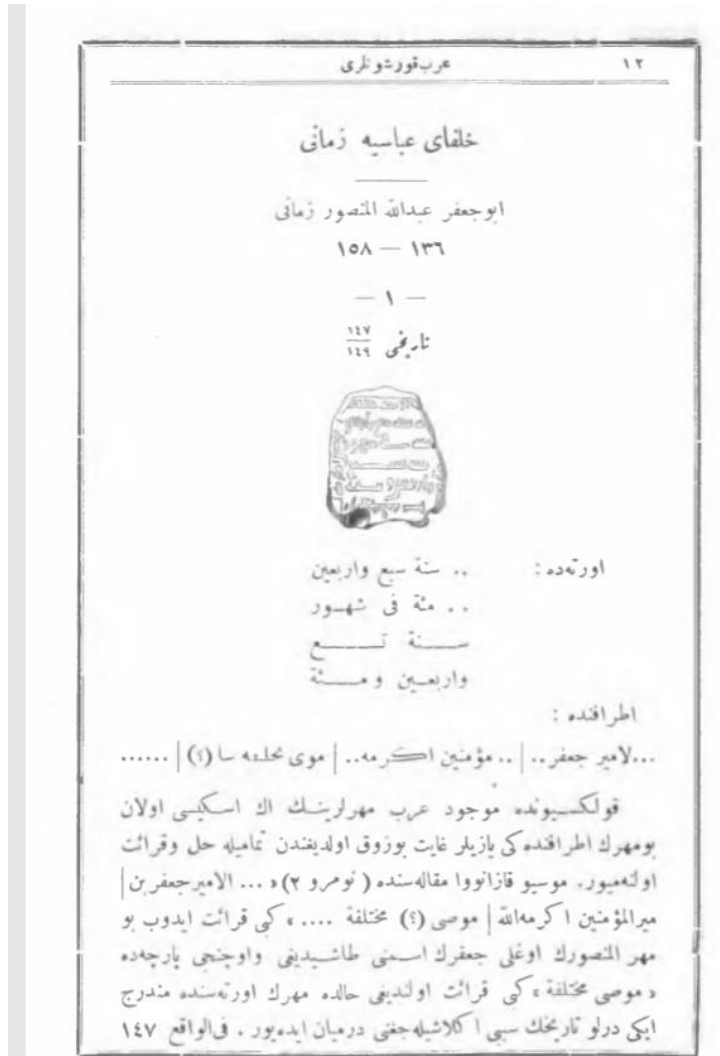
Bunlar ufak bir demir kap içine dökülse ve bazen bu kapların içine bir bez dahi konulmuş olsa da kurşunların arkasında görülen demir pası dikkat çeker. Yazıyı içeren demir kalıp kurşun soğumaya başladığı zaman basılmış olacaktır ki -tıpkı şimdiki mühür balmumunda olduğu gibi- çoğunlukla yazının kenarları dışarı doğru taşkın ve kabarık kalmıştır. İki tarafı yazılı olanlara gelince bunların eskiden sene darbına/baskısına mahsus kalıplar ile basılmış olduğuna şüphe yoktur (Edhem, 1321, s. 11).

Bu bölümde kurşun mühürlerin her biri için standart bir envanter kaydı oluşturulmuştur. Her bir sayfada bir ya da iki kurşun mühür anlatılmıştır. Burada öncelikle kurşun mührün hangi hükümdar/hanedan zamanına ait olduğu belirtilmiş, bir nevi kurşunların dönemlendirmesi yapılmıştır. Bunun hemen altına mührün tarihi yazılmıştır. Daha sonra mührün çizimi yapılarak aşağısında mührün ortasında ve etrafında neler yazdığı okunabildiği kadarıyla belirtilmiştir. Bir sonraki aşamada ise yaklaşık bir paragraflık açıklama ile mühr üzerindeki yazının okunup okunamadığı, mührün koleksiyondaki diğer mühürlerle benzerliği gibi tartışmalara yer verilmiştir. Ayrıca mührün üstündeki yazının türü ve mührün fiziksel durumu (sağlamlığı, tahribatı vs.) gibi konular hakkında tespitler aktarılmıştır. Bu envanter kaydında en altta da mührün ölçüleri bilhassa çapının ölçüsünün ne olduğu belirtilmiştir. Bu şekilde toplam 20 tane Arap kurşun mühür envanter kaydının ardından tamir edilen kurşunların kataloğuna yer verilmiştir (Eldem, 1321, s. 12-32). Bundan sonra ise “*hangi döneme ait olduğu belirlenemeyen ve tayin olunamayan kurşunlar*” şeklinde bir başlık oluşturularak bu başlık altındaki kurşun mühürler de tarihsiz olarak sıralanmıştır (Eldem, 1321, s. 33-35). Arap mühürler envanterinin en son bölümünü “*nezir(adak) ve vakfa ait mühürler*”¹² oluşturmaktadır. Bu şekilde Arap mühürleri, tarihi belli olmayan mühürler ve nezir ve vakfa ait mühürler olmak üzere üç ana başlıkta envanter listeleri ile kayıt altına alınmıştır. Çoğunlukla ilgili katalog sayfalarında çizimleri yapılan mühürlerden sadece beş tanesinin çizimi yapılmamış olup çizimi yapılmayan mühürlerin ortak özelliği hepsinin bozulmaya yüz tutmuş olmasıdır. Muhtemelen bu kurşun

¹² Vakıf mühürler genellikle vakıf kütüphanelerinin kitaplarına basılmıştır. Bu mühürlerde vakıf sahibinin adı ve baba adı kazanmıştır. Ayrıca kalıp olarak bu mühürlerde vakıf sahibinin mesleğiyle birlikte adı, baba adı yanında birçoğunda vakfın ne maksatla, nereye ve hangi tarihte yapıldığı gibi kayıtlar yer alır. Bu mühürlerde kontrolü sağlamak ve suiistimali önlemek amacıyla mühürler birden fazla parçaya bölünerek yapılmıştır. Her parça bir sorumluda durmakta ve o şahıslar bir araya gelmeden işlem yapılamamaktaydı (Bkz. Kütükoğlu, 2006, s.530).

mühürlerin üstünde yer alan yazı ve resimler tahribattan dolayı yok olmuş bu yüzden de bunların çizimine katalogta yer verilememiştir (Eldem, 1321, s. 35-38).

Katalogdaki ilk Arap kurşun mühür eser şöyle okunmuştur (Bkz. Resim 6):

Resim 6: Katalogdaki Arap kurşun mühürlerinden en eski tarihli olanı (Edhem, 1321, s.12)

Hulefâ-yi Abbasiyye Zamanı

Ebu Cafer Abdullah Mansur Zamanı H.158-136)

1

Tarihi 147- 149

Mührün ön yüzünün şeklinin çizimi yapılmıştır.

Ortada: sene-i seb'i ve erbaine

..... mieti fi şuhur

Sene tisa

Ve erbaine ve miete

Etrafında: ...Li emri Cafer..., Müminine erkeme..., mev'i halife sâ (?), ...”

Koleksiyonda mevcut Arap mühürlerinin en eskisi olan bu mührün etrafındaki yazılar bozuk olduğundan tamamıyla okumamıştır. Mösyö Kazanova makalesinde (2 numara) bu

mühre yer vermiş ve üstündeki yazıları “... El emir-i Caferini, Mirü'l müminin Ekremallah, musa (?) muhtelif...” gibi okumuştur. Bu mührün Mansur’un oğlu Cafer’in ismini taşıdığı üçüncü parçada “Musa muhtelif” ifadesi mührün ortasındaki iki türlü tarihin sebebi ile ilgili olmalıdır. Edhem bu durumu şu şekilde açıklamaktadır: Mühürde ‘fi vakti 147 ve 149’ senelerinin yazılması dikkat çekse de diğer yazının noksan ve bozuk olmasından tam bir anlaşılma mümkün değildir. Meskûkât-ı Selçukiye’de böyle iki tarihli örnek vardır. Mührün arkası az kabarık olup, bir bez üzerine dökülmüştür. Son olarak katalogda mührün kutrları yani çapı 25x21 milimetre olarak belirtilmiştir. (Eldem, 1321, s. 12-13).

Bu bölümdeki tüm kurşun mühür eserler tıpkı yukarıda okunan ilk katalogdaki gibi kronolojik sıra ile tek tek verilmiştir. Bu bölümün en sonunda ise yazıları okunamayan ve resimleri anlaşılamayan beş adet kurşun mühre yer verilerek ilk bölüm tamamlanmıştır.

Kurşun mühür katalogunda ikinci bölüm olarak Arap Bizans tarzındaki kurşunlara yer verilmiştir (Eldem, 1321, s. 39-53). Burada verilen 15 adet kurşun Edhem’in ifadesi ile “*koleksiyonun en nadide parçaları*”dır. Ki müzenin bu koleksiyondaki eserleri biriktirmesi ancak 12 senede mümkün olmuştur. Bu mühürler hakkında ilk yayını yukarıda bahsedilen araştırmacı Mösyö İstiko/ul ilgili makalesinde yapmıştır. İkinci olarak Mösyö Şlumberger (Schlumberger Sigillographie), Bizans kurşunlarına dair eserinde toplam sekiz adet mühürden bahseder. Bunlardan biri Paris Meskukât-ı Atıka kabinesinde bulunmakta, bir diğeri Doktor Fenerli(?) Pavloki Paşa’da ve diğerleri ise Schlumberger Sigillographie’nin kendi koleksiyonunda yer almaktadır¹³. En sonunda Mösyö Kazanova makalesinde bu sekiz mührü tekrar tarif etmiştir. Netice olarak bu bölümde yukarıda işaret edilen yayınlarda yer verilenlerinin hepsi dahil edildiğinde Müze-i Hümaâyûn’dakiler ile toplam 26 adet kurşun mühür bulunmaktadır. Bu kurşunların Arap-Bizans kurşunları şeklinde adlandırılmış olması son derece ilgi çekicidir. Bunların bir kısmı ilk İslam fetihleri sırasında ele geçen ülkelerin darphanelerinden gelmiş ve üzerlerine İslami dönemde basıldığını gösteren bazı ibareler eklenmiştir. İslami devirde bu dışarıdan getirilen kurşunlara Arapça kısımlar ilave edilmiştir. Bu kurşunlar çoğunlukla bakır malzemeden yapılmış olup gümüşleri bulunmamıştır. Fakat bu kurşunlarda 3 tanesi altından olup bunlardan biri de Müze-i Hümaâyûn’dadır. Bahsi geçen bu altın mührün müzede bulunduğunu merhum Galip Bey müze kayıtlarına işlemiştir (Eldem, 1321, s. 39).¹⁴

Bu mühürlerin nasıl ve niçin basıldığı konusunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Buna göre mühürlerden bir kısmı ticari ilişkileri için basılmış olabilir. Bunların başka bir kısmı ise *Tavaif-i Mülük*¹⁵ denen Abbasilerin parçalanmasından sonra ortaya çıkan küçük devletlere ait olabilir. Bunlar mevâlî¹⁶ devrinde iç ve dış ticari işlerin olumlu sonucu olarak resimli Arapça ve Rumca yazılı olarak basılmıştır. Hatta Artuklular (?) ve Danişmenliler zamanında resimli ve bazen sırf rum alfabesi harfleriyle mühürler bastırılmıştır. Katalogda 31 numaralı eserde hakkında bilgi verilen Ali Hemedan Ebu El-hicâ(?) Mehmed’in namını içeren kurşun tıpkı Bizans tarzındaki meskûkâta olduğu gibi, yabancılar ile olan muamelatın ve işlemlerin kolaylaştırılması için darb olduğu bellidir. Mesela Halep’teki Ali Hemedan şubesi Kayasıra(Kayserler) ve Rum valileriyle daima haberleşme, bağlantı ve siyasi ve ticari ortaklıklar içinde bulunmuştur. Hatta 44 numaralı katalogda olduğu gibi kurşun mühürlerde Hristiyan isimlerine dahi rastlanır. Bu isimlerin Arapça ile adları yazılan Hristiyan ahalisinden

¹³ Bu kaynak eserde şu şekilde verilmiştir; Schlumberger Sigillographie de L’Empire Byzantin, pg. 72.

¹⁴ Bu kaynak eserde şu şekilde verilmiştir; Meskûkât-ı Kadime-i İslamiyye Kataloğu, 2. Bölüm, giriş, s. 23-26.

¹⁵ Mülükü’t-tavâif de denilen bu kavram Endülüs’te 1031-1090 yılları arasında hüküm süren emirlikler için kullanılan bir kavramdır. (Bkz. Özdemir, 2006, s. 553-556.)

¹⁶ Mevâlî Arap olmayan Müslüman halklar için kullanılan bir terimdir (Bkz. Yiğit, 2004, s. 424).

birilerine ve belki onların reislerinin adları olduğunu söylemek mümkündür (Edhem, 1321, s. 40-41).

Edhem, kataloğun en ilgi çekici bölümü olan Arap Bizans kurşunlarında neden Rumca ifadeler, isimlerin yer aldığını bu şekilde tartıştıktan sonra bu mühürlerin fiziksel özelliklerinin tanımlamasını yapmıştır. Buna göre bu bölümdeki kurşunlar; yüzeylerindeki yazılara göre ikiye ayrılır. Bunlar bir tarafı kufi olanlar ve Arapça basit bir hat ile yazılı olanlardır. (Numara 31, 37, 39, 41 ve 44) Bu bölümdeki kurşunlar görünüşlerine göre ise temelde üçe ayrılır:

- A) Bir yüzünde Meryem ana ya da bir aziz tasviri olanlar (Bkz. Resim 7).
- B) Bir yüzünde bir haç olanlar (Numara 35) (Bkz. Resim 8).
- C) Bir yüzünde Rumca bir dua ya da ibare bulunanlar (Numara 43-44) (Bkz. Resim 9).

Resim 7: Arap- Bizans kurşunlarından Meryem Ana figürlü bir örnek (Edhem, 1321, s. 46).

Resim 8: Arap- Bizans kurşunlarından haç motifli bir örnek (Edhem, 1321, s. 45).

Resim 9: Arap- Bizans kurşunlarından Rumca ibare bulunan bir örnek (Edhem, 1321, s. 44).

Edhem bu kurşunların şekil ve görünüşlerine göre tarihlendirilmesinin yapılmasının veya bunların hangi döneme ait olduğunu tam olarak belirlemenin mümkün olmadığını ifade etmektedir. Mühürlerin yüzeylerindeki Arapça yazıların farklı zamanlarda kullanılmasının mümkün olması gibi ilgili resimlerin ve figürlerin de farklı asırlarda -örneğin 7. asırdan 10. asra kadar hatta daha da ileriki asırlarda- kullanılan resimler olduğu söylenebilir. Bu mühürlerden sadece *Ebu Muhammed Hoca* kurşununda tarih mevcuttur ve bu kurşun tek tarih kaydı olan kurşun olduğundan bu bölümün en önemli eseridir. Yazar, mühürlerin tarihlendirmesinde başka bir yol olarak mühürde zikredilen isimlerden hareketle bu isimlerin ne zaman yaşadığı konusunda bilgiye ulaşmayı ve bu yolla mührü tarihlendirmeyi tavsiye etmektedir (Eldem, 1321, s. 41).

Bu mühürlerin ilki ve tek tarih kaydı olan kurşun mühür şu şekilde okunmuştur: (Bkz. Resim 9) (Eldem, 132, s. 42):

Resim 9: Arap- Bizans kurşunlarından en eski tarihli olanı (Edhem, 1321, s. 42).

Katalog numarası: 31

Âl-i Hemedan

Veçhesi (Yüzü): (1) Bu El-Hica (?) Muhammed bin. Said Devleti Ebu'l- meâli şerif

Zuhuru (Görünüşü): Agustinus'un Tasviri

Başın iki tarafında: O ΘEGΔOPΘC

Kutru (çapı): 25 (mm.)

Bu mühürde adı geçen *Beni Hemedan* hakkında Eldem, şu bilgileri vermektedir:

Beni Hemedan iki şubeye ayrılır. Biri Musul'da ve diğeri Halep'te hâkim olmuştur. Halep şubesi 333'ten (M. 944/945) 394 (M. 1003/1004) tarihine kadar devam etmiştir. İşte bu kurşun Halep şubesinde ikinci emir olup 356'dan (M.966/967) 371(M.981/982) senesine kadar hâkim olan Said'ud-devle El-meali Şerif'in oğlunun (Ebu'l-hicâ Muhammed) namına basılmıştır. Âl-i Hemedan'ın ne silsilenamesinde ne de meskukatında zikredilmeyen bu kişinin ismi ilk defa bu mühürde geçmektedir (Eldem, 1321, s. 42).

Burada bölümde çoğu mühürde tel geçirilen yerler başta olmak üzere bazı yerlerinin kırık olduğu görülse de yine de eserde incelenen 3 bölümün en iyi korunmuş mühürleri bu bölümdedir. Ayrıca on beş mührün de çizimlerine katalogda yer verilmiş, Rumca ifadeler Arapçaya çevrilmiştir. Bu bölümün en son eseri ise bir tarafı Süryanice yazılı diğer tarafı Mesih figürü olan bir kurşun mühürdür.

Kurşun Mühür Katalogu'nda yer alan Arap ve Osmanlı mühürlerine yanında üçüncü bir tür olarak Arap-Bizans mühürlerinin seçilmesi dikkat çekicidir. Özellikle dünyada arkeolojik kazıların ve müzeciliğin önem kazandığı 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başında Avrupalı bazı çevreler Osmanlı'nın topraklarında bulunan kadim kültürlerin tarihi eserlerine yeterince önem vermediği eleştirisini ortaya atmıştır. Buna karşın Osmanlı müzecileri de hem bu eleştirilere cevap vermek hem de Osmanlı'nın imparatorluk topraklarındaki eski medeniyetlere ait eserleri de İslam eserlerinden ayrı görmediğini ifade etmek için Müze-i Hümayûn'da bu koleksiyonlara da yer vermiştir. Bu kitap da bir anlamda Müze-i Hümayûn'un hem İslam eserlerini hem de imparatorluk topraklarında var olan Osmanlı'ya kadarki medeniyetlerin eserlerini aynı derecede önemli kabul ettiğinin bir yansıması olmuştur. Katalogda sadece Arap ve Osmanlı mühürleri değil Bizans mühürleri ede ele alınmıştır.

Katalogun son bölümünü oluşturan Osmanlı kurşunları sayfa 54'ten 70'e kadar yer almakta olup katalog numarası 46'dan 70'e kadar olan mühürleri kapsamaktadır. Bu mühürler Osmanlı ailesine mensup olanların kullandığı kese ve bohçaların ağzına vurulan kurşunları içerir. Bu tarz Osmanlı kurşunları ilk kez meskûkât alimi Galip Bey tarafından "Takvim-i Meskûkât-ı Osmaniyesi" adlı eser vasıtasıyla meskûkât alimlerinin görüşlerine sunulmuştur. Galip Bey'in bu eserinde Osmanlı kurşunlarından sekiz adedini işlenmiş olup, bunlar hakkında bir detaylı bilgi verilmiştir. Galip Bey'in katalogunda bu kurşun mühürlerden fazla olarak Sultan III. Mehmed'e (1595-1603) ait bir kurşun mührü yer verilmiştir. Galip Bey'in bu eserin yayımlanmasından itibaren bazı antikacılar ve Avrupa müzelerinde tek tük başka örneklerin bulunduğu haberi alınmıştır. Bu şekilde ulaşılan mühürler ile Müze-i Hümayûn'da bu türdeki eserlerin sayısı 25'e çıkmıştır. Bunların bir kısmı resimleri ile ilerleyen sayfalarda tarif edilmiştir. Bu mühürlerin en eskileri Sultan II. Bayezid (1481-1512) dönemine ait olup en yenisi ise Sultan İbrahim (1640-1648) zamanına tarihlenmiştir. Kuşkusuz bu dönemlerden sonra da Osmanlı'da kurşun mühürler kullanılmıştır. Mühürlerin hatları ait olduğu zamanın yazı tarzında olup sadece kalıpların çapları dönemlerinden biraz farklıdır. Mühürlerin darp edildiği yerler sadece İstanbul, Trablus ve Samur'dur (Eldem, 1321, s. 54).

Kataloga göre bu ismi geçen "Samur"un neresi olduğu konusunda sözlüklerde bir bilgiye ulaşılamamıştır. Eldem bu konuda şöyle bir değerlendirme yapmıştır:

Bu isimde bir kasabaya ya da yere coğrafya kitaplarında rastlanmamaktadır. Fakat anlaşılacağı üzere burasının darphane için kullanılan meşhur bir yer olduğu kesindir. Ayrıca sadece Kafkasya Dağıstan'da

“Samur” adlı bir nehir bilinir. Burada yapılan bir savaştan sonra orduy-u hümâyûnun bu kasabada bulunmasıyla bu ismin ilgisinin olabileceği tahmin edilir. Ayrıca Osmanlı darphaneleri içinde bu ismin ilk kez ortaya çıkması kayda değer bir bilgidir (Eldem, 1321, s. 55-56).

Katalogun son ve en çok sayıda kurşun mühürlerinin bulunduğu bu bölümde bozuk ve eksik olarak sadece iki kurşun mühür vardır. Diğer yedi mühür ise son derece bakımlı olup, gayet açık bir şekilde okunmaktadır.

Bu bölümün ilk kurşun mühürünün okunuşu şöyledir (Bkz. Resim 10) (Eldem, 1321, s. 57):

Resim 10: Osmanlı mühürlerinin en eski tarihli olanı, Sultan II. Bayezid dönemi (Edhem, 1321, s. 57).

Sultan Bayezid Hân-ı Sani (918-886)

46 (Katalog numarası)

Konstantiniyye

Tarihi: 886

Zuhuru (görünüşü): Sultan Bayezid b. Mehmed Han

Veçhesi (yüzü): Az nasra darb Konstantiniyye sene (8)86

Telin geçtiği yerde görünüşü biraz bozulmuştur.

Yazının kutru (çapı): 22 (Eldem, 1321, s.57)

Osmanlı mühürleri bölümünde bundan sonra Sultan Süleyman Han-ı Evvel (Kanuni Sultan Süleyman, 1520-1566), Sultan Murad-ı Hanı Sâlis (III. Murad, 1574-1595) ve Sultan İbrahim Han (Sultan İbrahim, 1640-1648) dönemlerine ait kurşun mühürler yer almıştır. Bu dönemde olmayan ve okunamayan kurşunlar da katalogda mevcuttur.

Mühr-ü Hümâyûn kavramı padişahın mührü anlamına gelen ve klasik çağdan beri padişahların sahip olduğu mühürler için kullanılan bir kavramdır. Hatta Fatih, Kanunnamesinde

bilhassa padişah ve vekillerinin mühürlerinin belli kurallar çerçevesine tanzim edilmesi gerektiğinden bahsedilir (Perk ve Berk, 2001, s. 136). Çeşitli yayınlarda saray koleksiyonundaki en eski mührün Yavuz Sultan Selim ile III. Murad'a ait olduğu söylene dahi bu katalogda daha eski Osmanlı padişah mühürleri bulunduğunu görülmektedir.

Eser Osmanlı mühürleri bölümünden sonra bir fihrist ile sona erer (Bkz. Resim 11). Eserin arka kapağında kıymetinin 10 kuruş olduğu etiketi yer alır.

فهرست	
صفحة	موضوع
٦	مدخل
١٠	عرب قورشونلری
١٢	خلفای عباسیه زمانی
٢١	آل ابی دلف
٢٩	آل بویه
٣١	آل کاکویه
٣٣	تعیین اولته میان قورشونلر
٣٥	نذر ووقفه عائد قورشونلر
٣٩	عرب - بیزانتین طرزنده قورشونلر
٥٤	عثمانی قورشونلری
٥٧	سلطان بایزید خان ثانی
٥٩	سلطان سلیمان خان اول
٦٣	سلطان سلیم خان ثانی
٦٥	سلطان مراد خان ثالث
٧٠	سلطان ابراهیم خان

Resim 11: Kurşun mühür katalogu fihristi (Edhem, 1321, s. 71).

Fihristin okunuşu ise şöyledir:

Sayfa 6 Giriş

Sayfa 10 Arap kurşunları

Sayfa 12 Hülefây-ı Abbâsiyye

Sayfa 21 Âl-i Ebu Dülef

Sayfa 29 Âl-i Bevyâ (?)

Sayfa 31 Âl-i Kâkeviya

Sayfa 33 Tayin olunamayan kurşunlar

Sayfa 35 Nezir ve Vakfa Ait Kurşunlar

Sayfa 39 Arap- Bizans tarzındaki kurşunlar

Sayfa 54 Osmanlı Kurşunları

Sayfa 57 Sultan Bayezid Han-ı Sâni

Sayfa 59 Sultan Süleyman Hân-ı Evvel

Sayfa 63 Sultan Selim Hân-ı Sâni

Sayfa 65 Sultan Murad Han-ı Sâlis

Sayfa 70 Sultan İbrahim Hân

Sonuç

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un fethinin ardından koleksiyon olarak bir araya toplanan eski silahların üzerine eklenen sanat eserlerinin tam manasıyla müze şeklinde ortaya çıkışı, 1891 yılında yapımı tamamlanan Müze-i Hümayûn'un açılışı ile olmuştur. Osmanlı'da klasik dönemden beri eserleri toplama, bir araya getirme ve koruma kültürü bir noktaya kadar var olsa da bunların modern müzecilik etkinliklerine dönüşmesi bir dönüm noktasıdır. Zaten Osmanlı'da müzecilik faaliyetlerinin oluşum ve gelişim evrelerine bakıldığında imparatorluğunun kendi tarihsel kökleri çerçevesinde deneyimlediği modernleşme süreci ile kendine has siyasi, sosyal ve kültürel şartların belirleyiciliği görülmektedir. İşte bu müzecilik faaliyetleri içinde önemli bir yeri olan Müze-i Hümayûn koleksiyonlarındaki eserlerin kayıt altına alınması ve belli katalogların yayınlanması ve özellikle de bu yayınların Osmanlı müzecilerinin bizzat kendileri tarafından yapılması dikkate değer bir gelişmedir.

Halil Edhem tarafından hazırlanan H. 1321/M. 1903-1904 yılında yayımlanan *Müze-i Hümayûn Kurşun Mühür Kataloğu* isimli eser hem Osmanlı müzecilerinin edindiği milli bilincin müzeciliğe nasıl yansıdığını göstermesi hem de Müze-i Hümayûn'un kurşun mühür kataloğu hakkında kıymetli bilgiler içermesi açısından son derece önemlidir.

1884 yılı *Asâr-ı Afîka Nizamnamesi*'ndeki sanat eserleri olarak belirlenen nesnelere içinde mühürler de yer almış, bu nizamname ile mühürler tarihi eser olma hakkını resmi olarak elde etmiştir. Halil Edhem'in ele aldığı bu katalog ile mühürler ilk kez fiziksel değerinden ziyade, sanatsal ve kültürel değerinden dolayı kıymet görmüş ve dikkat çekmiştir. Bu katalog sanat değeri olan mühürlerin koruma önerilerini vermesi, mukayeseli değerlendirmesi ve mühür koleksiyonunun bütünlüğünü ortaya koyması açısından önemlidir. Ayrıca katalogun içeriğinde Müze-i Hümayûn koleksiyonunda kaç adet kurşun mühür eser olduğu, katalogta örnek olarak sergilenen eserlerin kaç tane ve hangi eserlerden ibaret olduğu, bu eserlerin müze tarafından ne zaman ve nereden elde edildikleri, mühürlerin adı, ölçüleri, malzemesi, coğrafi menşei gibi tanımlama bilgileri, bunların neden önemli oldukları, ne durumda buldukları ve bunların diğer dünya müzelerdeki benzerleriyle karşılaştırması ve benzeri birçok konu kronoloji gözetilerek en ince ayrıntısına kadar anlatılmıştır. Bu anlatımda kurşun mühürler hakkında dünyada yapılan akademik yayınlar bir disiplin içinde titizlikle değerlendirilmiş, diğer müzelerde yer alan benzer örneklerle detaylı bir mukayese yapılmıştır. Metinden de anlaşıldığı üzere Halil Edhem katalogların konusunu teşkil eden mühürler hakkında dünya literatürünü yakından takip etmiş, ilgili yayınları ve konuda çalışan araştırmacıları ilgili yerlerde zikretmiştir. Halil Edhem katalogta mühürleri değerlendirirken bilimsel metotlarla çalıştığını, referans aldığı yayınlar, yaptığı tahlil ve karşılaştırmalarla göstermiştir.

Katalogda temel olarak Müze-i Hümayûn koleksiyonundan 70 adet kurşun mühür örnek seçilerek, üç grupta (Arap, Arap-Bizans ve Osmanlı olmak üzere) ele alınmıştır. Bu mühürler süsleme ve teknik özellikleri ile sanat tarihi metodolojisine göre değerlendirilmeye çalışılmıştır. Sayı bakımından çok fazla olmasa da çeşitlilik açısından koleksiyondan önemli örnekler okuyucu ile paylaşılmıştır. Salt bir sanat objesi olmanın ötesinde kurşun mühürlerin kültür tarihindeki yeri ve sosyal hayattaki işlevi hakkında önemli bilgiler veren bu katalog tarihsel süreçte mevcut olan mühür çeşitliliğinin sebeplerini de bir anlamda açıklamıştır. Zira çok eski dönemlerden beri resmi ve özel hayatta yürütülen işlerin güvenliği için kullanılan bireysel ve kamusal mühürler İslam tarihi boyunca Emeviler döneminden itibaren kullanılmaya başlanan sembolik önemi haiz eserlerdir. Bu mühürler sadece belli bir güvenlik işlevi taşımaktan ziyade daha zengin ve kompleks toplumsal ilişkileri gösteren somut öğelerdir. Nitekim katalogda yer alan bilhassa Arap Bizans mühürleri bu çeşitliliği ve tarihteki derin sosyal ilişki ağını gösteren özgün nesnelere karşımıza çıkmıştır. Ayrıca mühürlerde yer alan tarihi şahsiyet isimleri, mührü düşülen tarihler, kullanılan diller ve alfabeler, üzerlerinde yer alan resimler bu mühürlerin sadece sanat tarihi ve arkeolojinin değil tarih ve kültür çalışmalarının da başvuru kaynağı olabilecek zenginlikte olduğunu göstermektedir.

Söz konusu katalogda mühürler daha çok bir müzecinin gözünden arkeolojik bir öğe olarak değerlendirilmiş mühürcülük, hakkaklık gibi konulara hiç değinilmemiştir. Tabii ki Halil Edhem'in bu eserinin profesyonel bir müzeci ya da sanat tarihçinin eseri olmadığı unutulmamalıdır. Zaman zaman eserde ortaya çıkan küçük detaylar bunu okuyucuya hatırlatmaktadır. Bununla birlikte yine de bu katalogun kendi dönemi içinde müzecilik ve sanat tarihi alanında yapılmış en erken tarihli çalışmalardan olması ve Halil Edhem'in konuya hakimiyeti dolayısıyla da değerli bir çalışma olduğu açıktır. Katalogda bunlara ek olarak kurşun mühürleri koruma ve restore etme konusunda müzeciler, arkeologlar ve araştırmacılar için çeşitli yöntemlerin kritik edilerek açıklanması eserleri koruma, onarma ve muhafaza etme bilinci ve dikkatini gösterir. Bu açıdan katalog kurşun mühür eserlerin restorasyonu ve konservasyonu ile ilgili döneme ait mevcut yöntemleri vermesiyle önem taşır.

Ayrıca bu konuda değinilmesi gereken başka bir nokta Osmanlı'da müzecilik çalışmalarının ilk evresine çoğunlukla müzenin yöneticileri ve orada çalışan kimselerin donanımına ve ilgisine göre şekillenmekte olduğudur. Her ne kadar Osmanlı müzeciliğinin kurumsallaşma çabaları her geçen yıl artırılsa da müzenin kurumsallaşma aşamalarında Müze-i Hümayûn görevlileri olan başta müze müdürü, müzenin kurucusu ve küratörü Osman Hamdi Bey, onun kardeşi ve müze müdür yardımcısı Halil Edhem Bey ve onların diğer bir kardeşleri olan nümizmist Galip Bey'den oluşan ailenin etkisi büyüktür. Bu ekibin Müze-i Hümayûn'da bir dönem birlikte ve aynı misyonla çalışmasının etkisi müzecilik faaliyetlerinin derinleşip genişlemesine imkân sağlamıştır. Bu kardeşlerin hepsi Avrupa eğitim almışlar ve bu eğitimleri sırasında sanatla, sanat çevreleriyle ilişkilerini ilerletme imkânı kazanmışlardır. Kuruluşundan sonraki ilk dönemde Osmanlı'da yeterli yerli uzmanın bulunmaması sebebiyle Müze-i Hümayûn koleksiyonları yabancı uzmanlar tarafından düzenlenmiş ve müze katalogları da yine bu yabancı uzmanlarca yapılmıştır. Fakat özellikle 1891'den sonraki dönemde Müze-i Hümayûn'un yerli görevlileri de ilk kez bir araştırmacı ve yazar olarak katalogları Osmanlıca neşretmeye başlamıştır. Bu sebeple bu dönemde Müze-i Hümayûn tarafından yaptırılan diğer eserler gibi Kurşun Mühür Kataloğu bilhassa nümizmist, sanat tarihçi, müzeci ve restorasyon uzmanları için bir rehber ve hatta referans kaynağıdır.

Son olarak bu katalogda mevcut olan müze koleksiyonundaki bu mühürlerin Müze-i Hümayûn'un Cumhuriyet döneminden sonra dönüştüğü İstanbul Arkeoloji Müzesi koleksiyonunda yer alıp almadığı ve bu mühürlerin ne durumda olduğu konusunun araştırılmaya muhtaç bir konu olduğunu belirtmek gerekir.

Neticede 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde Müze-i Hümayûn'un, peyderpey ve düzensiz oluşturulmuş tarihi eser koleksiyonunun yavaş yavaş geliştirilmesi ve devlet ideolojisini temsil eden kurumsal bir kimlik kazanmasında atılan en önemli adımların başında yerli araştırmacıların müze eserlerinin kataloglarını yayınlamaları gelmiştir. Müze koleksiyonları ile ilgili envanter çalışmalarının ve diğer yayınların katkısıyla ilk kez kaleme alınan bu Kurşun Mühür Kataloğu bu dönemde yayınlanan diğer kataloglar gibi müzecilik tarihimizde özgün ve kilit taşı eserler olarak yerini almıştır. Bu kurşun mühür kataloğu gibi basılan diğer katalogların okunarak değerlendirilmesi Osmanlı müzeciliğinin bilinmeyen önemli detaylarını araştırmacılara sunacaktır.

Kaynakça

- Arık, R.O. (1953). *Türk müzeciliğine bir bakış*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- Casanova, P. (1894). Sceaux Arabes en Plomb, Revue Numism 3, Serie, T 12.
- Cezar, M. (1994). *Sanatta Batı'ya açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Çal, H. (2009). Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de müzeler. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 14, 315-334.
- Devellioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Yayınları.
- Edhem, H. (1321). *Müze-i Hümayûn kurşun mühür kataloğu*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Eldem, E. (2014). *Mendel- Sebah Müze-i Hümayûn'u belgelemek*. İstanbul: İstanbul Arkeoloji Müzeleri.
- Erdem, Y. (1999). *Türkiye'de müzecilik*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Eyice, S. (1985). Arkeoloji müzesi ve kuruluşu. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. cilt, (s. 1596-1603). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerçek, F. (1999). *Türk müzeciliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Goold, E. (1871). *Catalogue explicatif, historique et scientifique d'un certain nombre d'objets contenus dans le Musée impérial de Constantinople*, Constantinople.
- Kütükoğlu, M.S. (2006). Mühür. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt, (s.530-531). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Madran, E. (1985). Osmanlı devletinde eski eser ve onarım üzerine gözlemler. *Bellekten*, XLIX (195), 503-546.
- Mansel, A. M. (1960). Osman Hamdi bey. *Bellekten*, XXIV (94), 291-301.
- Mendel, G. (1914). *Musees imperiaux Ottomans catalogue des sculptures Grecques, Romaines et Byzantine. musees imperiaux Ottomans*. Constantinople.
- Mülayim, S. (2009). "Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları XXXIV*, Prof. Dr. Muammer Kemal Özergin Hatıra Sayısı – II, 175-201.
- Orgun, Z. (1941-1942). Çinili köşk. *Arkitekt*, XI (12), 252-259.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat'ta vilayetlerde eski eser taraması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 6. cilt, (s. 1599-1600). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1992, Ekim). Osman Hamdi'nin önündeki gelenek. *1. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildirileri*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 123-131.

- Öz, T. (1949). Ahmet Fethi Paşa ve müzeler. *Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi*, 5, 1-16.
- Özdemir, M. (2006). Mülûkü't-tavâif. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt, (ss.553-556). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Perk, H. ve Berk, S. (2001). Osmanlı dünyasının siyasal, sosyal ve ticari ilişkilerinin bir aynası olarak mühür ve mühür sanatı. *Art Decor*, 100, 134-142.
- Reinach, S. (1882). *Catalogue du Musée Impérial d'Antiquités*. Constantinople: Direction du Musée.
- Schlumberger, G. (1884). *Sigillographie de l'Empire Byzantin*. Paris: E. Leroux.
- Shaw, W. M. K. (2004). *Osmanlı müzeciliği*. İstanbul: İletişim.
- Stickel, J. G. (1866). Neuentdeckte kufische Bleisiegel und Verwandtes, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 20, 1-42.
- Taş, N.F. ve Bozkurt, N. (2006). Mühür. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 31.cilt, (s.528-530). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tavacıgil, Ö. (2004). *Topkapı Sarayı köşk yapılarından Çinili köşkün onarımları üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Tekin, O. (2004). Meskûkât. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29.cilt, (s.317-318). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Türkseven, H. (2010). *Osmanlı Devleti'nde eski eser politikası ve müze-i Hümayûn'un kuruluşu*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.
- Yiğit, İ. (2004). *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 29.cilt, (s.424-426). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.